

The Right to the City and the Pattern of Participatory Planning, an Analysis of the Social Production of Urban Spaces with Emphasis on Megamalls of Tehran Metropolis

Hasan Behnammorshedi¹, Safar Ghaed Rahmati^{2✉}, AbdolReza Eftekhari³, Abolfazl Meshkini

1. Ph.D Student of Geography and Urban Planning, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
E-mail: Behnammorshedi@modares.ac.ir
2. Corresponding Author, Associate Professor of Geography and Urban Planning, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
✉ E-mail: safarahmati@modares.ac.ir
3. Professor of Geography and Rural Planning, Faculty of Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
E-mail: meshkini@modares.ac.ir
4. Associate Professor of Geography and Urban Planning, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
E-mail: meshkini@modares.ac.ir

How to Cite: Behnammorshedi, H; Ghaed Rahmati, S; Eftekhari, A; & Meshkini, A. (2022). The Right to the City and the Pattern of Participatory Planning, an Analysis of the Social Production of Urban Spaces with Emphasis on Megamalls of Tehran Metropolis. *Geography and Development*, 20 (66), 1-34.

DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/J10.22111.2022.6690>

Received:

8 June 2021

Received in revised form:

13 September 2021

Accepted:

20 November 2021

Published online:

15 January 2022

Keywords:

Production of Space, Right to the City, Participatory Planning Model, Large Commercial Complexes (Megamall), Tehran Metropolis.

ABSTRACT

This research, using the theory of production of space and right to the artistic city of Lefebvre, as well as the model of participatory planning and avoiding the interpretations and analyzes of reductionists; In an effort to achieve the desired pattern of production and reproduction of urban spaces with emphasis on one of the largest, most capital and most challenging urban spaces, namely large commercial complexes or megaliths of the metropolis of Tehran. A model that makes citizen participation and participation as its basic principle in urban policy-making and calls for the sociality of space and the organization of people's lives based on abstractions such as plans, financial institutions, engineering systems, and so on. In other words, in this speech, in addition to analyzing the concept of the right to the city and its dimensions, as well as its conceptual relationship with the flow of production and reproduction of space in the city, the authors seek the question of the desired city as a field of action for citizens and activists Which is active? And what is the process of achieving the right in this field? The dominant strategy in this research is a qualitative strategy based on the problem defined in the researcher's mind and the research method is descriptive-analytical. The results of the research indicate that the right to the city of Lefebvre is the freedom of citizens to participate in the use and production of urban space, and therefore.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

Extended Abstract

1. Introduction

Tehran Municipality, as one of the main institutions in relation to citizens, has been facing various challenges for many years, such as structural problems such as fattening of the body, structural corruption and getting stuck in the sale of density and holograms, and finally lack of financial

resources, etc. and what can be clearly seen. Observed and stated that creating rents and environmental problems is one of the most important consequences of overcrowding. The fever of taxation in the metropolis of Tehran, which is tangible as a major challenge today, is also the result of this process. In fact, instead of pursuing just goals, the detailed plan is used by specific individuals and groups to obtain rents. As a result,

the city of Tehran is produced not as a scan of internal relations, but as a set of phenomena branching from functional abstractions that serve the interests of particular classes. In fact, urban spaces in metropolis of Tehran do not face with the challenge of accumulation and lack of demand in order to ensure the mass consumption of certain and rent-seeking people, and on the other hand, such spaces also produce and deliver their own human beings to society, because consciousness is not in a vacuum) Is. Therefore, in connection with the level of awareness and confusion of the human subject in the text of the national space of Iran in general and the text of the urban space of the metropolis of Tehran and large commercial complexes in particular, this article calls for social space and organization of people's lives based on abstractions such as design and Provides maps, financial institutions, engineering systems, etc. Research, using the theory of production of space and the right to the artistic city of Lefebvre, as well as the model of participatory planning and avoidance of reductionist interpretations and analyzes; In an effort to achieve the desired pattern of production and reproduction of urban spaces with emphasis on one of the largest, most capital and most challenging urban spaces, namely large commercial complexes or megaliths of the metropolis of Tehran. In other words, in addition to analyzing the concept of the right to the city and its dimensions, as well as its conceptual relationship with the flow of production and reproduction of space in the city, it raises the question of what is the desired city as a field of action for citizens and activists? And what is the process of achieving the right in this area?

2. Methodology

The dominant strategy in this research is a qualitative strategy based on the problem defined in the researcher's mind. Since the qualitative method emphasizes the production of data instead of data collection, in the present study, in the analysis of findings, the authors have interpreted the findings. That is, they have not limited themselves to collecting. It should also be noted that in accordance with the qualitative strategy, descriptive-analytical research method has been used to conduct research. In this study, due to its qualitative nature, to meet the criterion of multidimensionality, we have used

several methods to collect data, which include observation, in-depth semi-structured interviews and review of documents.

In addition to these interviews, press interviews, meetings and lectures, the audio or video file of which has been published on the Chaharrah website, radio conversations of Radio Goftgoo and Radio Tehran about property and density sales, as well as books with structured interviews and conversations with urban experts. The economic and political aspects of the country in relation to the field of planning, the city and political economy have been analyzed and finally published in book form.

3. Results and Discussion

Tehran today and other metropolises of Iran in all the years of the last four decades were mainly formed and transformed under the influence of two independent forces that were sometimes solid and sometimes in opposition to each other. On the one hand, the force of imposing the tendencies, tastes and lifestyles desired by the rulers in shaping the bodies and daily life of the city and the control of the citizens, and on the other hand, the requirements of capital accumulation in the Iranian economy. Thus, our metropolises have been the crystallization of the features and contradictions of the political-ideological structure as well as the growth of capitalist relations in Iran.

The uncontrolled development of property in Tehran and other cities imposes a new type of political economy on the city, which, although a continuation of previous policies, has complicated its logic. Tehran is part of this global process and reproduces the development of malls and commercial centers in the first place in urban consumption and secondly creates a new kind of public space in which exclusion systems are activated differently from the city, monetary and capital systems. They intertwine with individual freedoms in the context of Shiite ideology. It is all a matter of forming a certain kind of city that raises the issue of the right to the city and the right to public space for us. Who is rebuilding and rebuilding the city, and in this new building, what place do citizens have in the mayor to make decisions and act at the same time? And finally, where do the benefits of such a transformation flow into the urban space?

4. Conclusion

The need for urban management to raise revenue to cover the municipality's extensive bureaucracy and the cost of large projects such as stairwells and urban tunnels has led to an unwritten revenue-generating policy at any cost and the dominance of "business" values over the city. In the light of this policy, there has been an ease in changing public uses such as green spaces to commercial spaces, participation in for-profit projects and improper issuance of construction permits. It has been the city of Tehran and some big cities of the country.

Another important point is the imminent symptom of the death of malls and Megamalls and the need to pay attention to their change of use. In recent years, the municipality of Tehran has tried to organize by building a ban on the construction of multi-purpose shopping centers in saturated areas; But the market for the construction of large commercial complexes in these areas, where licenses were issued years ago, is still hot.

Keywords: Production of Space, Right to The City, Participatory Planning Model, Large Commercial Complexes (Megamall), Tehran Metropolis.

5. References

- Abaza, Mona (2001). Shopping malls, consumer culture and the reshaping of public space in Egypt. *Theory, culture & society*. sage, london, thousand oaks and new delhi, Vol. 18(5): 97-122.
<https://philpapers.org/rec/ABASMC>
- Abedi, Mohammad Mehdi (2012). Mall building, the pattern of awkward development and the promotion of failed Western symbols, *Student News Agency*. Isna. October 10, news code: 96071004612. (In Persian)
<https://www.isna.ir/news/96071004612/>
- Ahmadi, Sajjad (2019). Explaining the abstract space on the detailed design of Shiraz. Doctoral dissertation under the guidance of Dr. Ali Movahed, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Geography, Kharazmi University. (In Persian)
<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/9ff58090cca47fe97c9d317ae2c8a072>
- Akhundi, Abbas (2020). Shahrforoshi, Neglecting the Rule of the City, *Shargh Newspaper*, Monday, March 16, 2016, No. 3963. (In Persian)
<https://www.sharghline.ir/newspaper/content/main/279832/>
- Aslani, Zahra (2015). Phenomenology of Consumption in Everyday Urban Life (Study in Tehran), Master Thesis in Cultural Studies under the guidance of Dr. Mehran Sohrabzadeh, University of Guilan. (In Persian)
<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/18879f83fae3fe6550ed7a1f6e603334>
- Athari, Kamal (2011). A Survey of Lefebvre Artistic Opinions: Right to the City (2011).
<http://www.isa.org.ir>
- Banerjee, Tridib (2001). The future of public apace beyond invented streets and reinvented places. *Journal of the american planning association*, Vol. 67, No. 1, Winter
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01944360108976352>
- Brenner, Neil & Marcuse, Peter & Mayer, Margit (2011). *Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. Routledge
<https://www.routledge.com/Cities-for-People-Not-for-Profit-Critical-Urban-Theory-and-the-Right-to-Brenner-Marcuse-Mayer/p/book/9780415601788>
- Butler, Chris (2005). Reading the production of suburbia in post-war australia. *Law text culture*, Vol. 9, PP.12-33. Available at srm.
<https://ro.uow.edu.au/lc/vol9/iss1/2/>
- Creswell, John W (2017). Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches, phenomenology, data theory theory, ethnography and case study, Trans. Hassan Danaeifard & Hossein Kazemi, second edition, Saffar Publications. (In Persian)
<https://www.gisoom.com/book/11345025/>
- Debord, Guy (2009). Comments on the Society of the Spectacle, Trans. Behrouz Safdari, published by Agha. (In Persian)
<https://www.gisoom.com/book/11600844/>
- Delianur nasution, Achmad; Wahyuni. Zahrah (2011). Public open space privatization and quality of life, case study merdeka square medan. *Procedia, social and behavioral sciences* 36 (2012) 466- 475.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812005186>
- Flick, Uwe (2017). An Introduction to Qualitative Research, Trans. Hadi Jalili, Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
<https://www.gisoom.com/book/11315904/>
- Garaudy, Roger (1995). *The gravediggers: a new appeal to the living*, Translated by Ali Akbar Kasmaei, Tehran: Information. (In Persian)
<https://www.gisoom.com/book/11043186/>

- Ghaderi, Mohammad (2017). Low tax share is the main cause of sales congestion and land use change in Tehran, Ayar Online, August 20, 2017. (In Persian) <http://ayaronline.ir/1396/05/249275.html>
- Ghamami, Majid (2013). A Study of Urban Development and Urban and Regional Planning in Contemporary Iran, Afrand Publications, First Edition, 236 P. (In Persian) <https://www.gisoom.com/book/1955245/>
- Ghamami, Majid (2017). On Urban Development Issues in Iran Today, Agah Publishing, Second Edition, 220 p. (In Persian) <https://www.gisoom.com/book/11344969/>
- Gottdiener, Mark (1993). A Marx for our time: Henri Lefebvre and the production of space, sociological theory, Vol. 11, No. 1, PP. 129-134. <https://www.jstor.org/stable/201984?seq=1>
- Habibi, Seyed Mohsen (2019). Description of the intellectual currents of architecture and urban planning in contemporary Iran with emphasis on the period 1357-1383, Publications of the Office of Cultural Research, fifth edition, number 384 pages. (In Persian) <https://www.gisoom.com/book/1377449/1383-135/>
- Harvey, David and Meri Field, Andy (2012), The Right to the city: urban roots of financial crises, Translated by Khosrow Kalantari, Tehran: Mehrvasta Press. (In Persian) https://baierle.files.wordpress.com/2012/01/harvey_the-urban-roots-of-financial-crisis.pdf
- Harvey, David., (2012). Rebel cities: from the right to the city to the urban revolution, publications verso, PP. 219. <https://www.amazon.com/Rebel-Cities-Right-Urban-Revolution/dp/1781680744>
- Iranian Students News Agency (2016). Tehran becomes the property of "property", housing and urban development, Friday, October 7, 2016, news code: 95071609736. <https://www.isna.ir/news/95071609736/>
- Isherwood, Baron. and Douglas, Mary (2001). The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption. London: Allen Lane.
- <https://www.amazon.com/Rebel-Cities-Right-Urban-Revolution/dp/1781680744>
- Kohn, Margaret (2004). Brave new neighborhoods the privatization of public space. Published by Routledge 29 w 35th street New York, NY. <https://www.routledge.com/Brave-New-Neighborhoods-The-Privatization-of-Public-Space/Kohn/p/book/9780415944632>
- Laermans, Rudi (1993). Learning to consume: early department stores and the shopping of the modern consumer culture (1860-1914), theory, culture and society, Vol.1, No.4. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/026327693010004005>
- Lawrence Newman, William (2013). Social Research Methods, Quantitative and Qualitative Approaches, Trans. Danaeifard, Hassan and Kazemi, Hossein, Tehran: Mehraban Nashr. (In Persian) <https://www.gisoom.com/book/11655623/>
- Lefebvre, Henri (1991). The Production of Space, Translated by David Nicholson. Smith, Oxford, Black well, Oxford and Cambridge. <https://www.wiley.com/en-us/The+Production+of+Space-p-9780631181774>
- Lefebvre, Henri (2003). The urban revolution. (R. Bononno, Trans.) University of minnesota press. <https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt5vkbkx>
- Lefebvre, Henri (2009). State, space, world: Selected essays (N. Brenner & S. Elden, Eds; G. Moore, N. Brenner, & S. Elden, Trans). Minneapolis: University of Minnesota Press. <https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctttsrv7>
- Madanipour, Ali (2002). Tehran: The Making of a Metropolis, Trans. Hamid Zarazvand. Tehran: Urban Planning and Processing Company Publications. (In Persian) <https://www.gisoom.com/book/1229648/>
- Mandel, Ernest (2016). Marxist Economic Theory, Trans. Houshang Vaziri. Tehran: Kharazmi Publications. (In Persian) <http://asmaneketab.ir/product/>
- Marshall, Catherine and Gretchen B. Rossman. Designing Qualitative Research. Trans. Ali Parsaiyan and Mohammad Aarabi, Tehran: Cultural Research Office, 242 Pages. <https://www.gisoom.com/book/1743460/>
- Merrifield, Andy (2002). Metromarxism, London: Routledge. <https://www.routledge.com/Metromarxism-A-Marxist-Tale-of-the-City/Merrifield/p/book/9780415933490>
- Miller, B. Michael (1981). The bon marché. Bourgeois culture and the department store, 1899-1920, london: allen and unwin. <https://www.amazon.com/Bon-Marche-Bourgeois-Department-1869-1920/dp/069103494X>
- Ministry of Roads and Urban Development (2015). Special Issue on the Sociology of the Silk Road, Managing Director and Editor: Seyed Ghasem Biniiaz, No. 2, August and September. (In Persian) <http://news.mrud.ir/download?f=2015/11/03/0/18749.pdf&ts=1446647227000>
- Naderi, Ahmad and Hosseini, Shirin (2016). Tehran under the siege of capitalism: A case study of the commercial, cultural, and entertainment complex of Cyrus, Anthropological Research in Iran, Volume 6, Number 2, PP.15-195. (In Persian) <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=319880>

- News website of the Ministry of Roads and Urban Development (2016). A report on the uncontrolled development of taxation in the country; Wednesday, Persian date Shahrivar 24 1395.
<http://news.mrud.ir/news/27903>. (In Persian)
http://www.haftshahrjournal.ir/article_20425.html
- Piran, Parviz (2015). Specific right to a specific city, Journal of Architecture and Urban Planning of Seven Cities, (49-50). (In Persian)
http://www.haftshahrjournal.ir/article_20425.html
- Purcell, Mark (2002). Excavating Lefebver: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant, Geo Journal, Vol. 58, No. 2-3, PP. 99-108.
<https://link.springer.com/article/10.1023/B:GEJO.00001010829.62237.8f>
- Purcell, Mark (2014). Possible Worlds: Henry Lefebvre and the Right to the City, Trans. Ebrahimpour, Majid, Anthropology. (In Persian)
<https://anthropology.ir/article/26580.html>
- Rules and regulations detailed plan in Tehran (2012). Tehran Municipality's Department of Planning and Architecture, Department of Urban Planning and urban design. (In Persian)
<https://tka-eng.com/wp-content/uploads/2016/05/detailed-design.pdf>
- Salari, Mohammad (2018). The municipality was generating revenue from property violations, Iran newspaper, Wednesday, August 8, 2016, No. 6847. (In Persian)
<https://www.magiran.com/article/3784715>
- Salari, Mohamad (2019). Review of the detailed plan and the right to the city, Donya-e-Eqtasad newspaper, news number: 3540735. (In Persian)
<https://www.donya-e-eqtasad.com/fa/tiny/news-3540735>
- Sedaghat, Parviz (2017). Right to the City, as an All-Inclusive Signifier, Critique of Political Economy. (In Persian) <https://pecritique.com/2017/07/29/>
- Smith, Neil (1996). The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City, New York: Routledge.
<https://www.routledge.com/The-New-Urban-Frontier-Gentrification-and-the-Revanchist-City/Smith/p/book/9780415132558>
- Uberti, David (2014). The death of the american mall, the guardian, thu 19 jun.
<https://www.theguardian.com/cities/2014/jun/19/-sp-death-of-the-american-shopping-mall>
- Variche Kazemi, Abbas (2015). Sociology of Hypermarkets, News Website of the Ministry of Roads and Urban Development, Thursday, March 18, 2016. (In Persian)
<http://news.mrud.ir/news/19698/>
- Variche Kazemi, Abbas., and Amir Ebrahimi, Masarat (2018). The study of social and cultural dimensions Megamall and large commercial complexes, Center for Studies and Planning in Tehran. (In Persian)
<https://noandishaan.com/42002/>
- Voyce, Malcolm (2006). Shopping malls in Australia: the end of public space and the rise of consumerist citizenship? Journal of sociology, Vol.42, No.3, PP. 269-286.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1440783306066727>
- Zieleniec, Andrzej (2007). Space and social theory, london: sage publications.
<https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/space-and-social-theory/book226343>

حق به شهر و الگوی برنامه‌ریزی مشارکتی (تحلیلی بر تولید اجتماعی فضاهای شهری با تأکید بر مجتمع‌های بزرگ تجاری کلان‌شهر تهران)

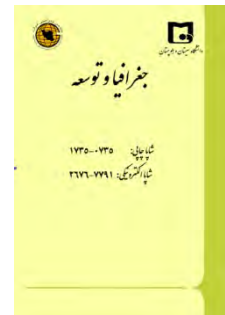
حسن بهنام مرشدی^۱، دکتر صفر فائدرحمتی^{۲*}،
دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^۳، دکتر ابوالفضل مشکینی^۴

مقاله پژوهشی

چکیده

این پژوهش، با بهره‌گیری از تئوری تولید فضا و حق به شهر هنری لوفور و نیز الگوی برنامه‌ریزی مشارکتی و پرهیز از تفاسیر و تحلیل‌های تقلیل‌گرایانه، در تلاش برای رسیدن به الگوی مطلوب تولید و بازتولید فضاهای شهری با تأکید بر یکی از عظیم‌ترین، سرمایه‌برترین و پرچالش‌ترین فضاهای شهری یعنی مجتمع‌های بزرگ تجاری یا مگامال‌های کلان‌شهر تهران است. الگویی که بازی گرفتن و مشارکت شهروندان را اصل اساسی خود در سیاست‌گذاری شهری قرار داده است و ندای اجتماعی‌بودن فضا و سازمان‌دهی‌شدن زندگی افراد را بر مبنای انتزاعاتی چون طرح و نقشه، مؤسسات مالی، نظام مهندسی و... سر می‌دهد؛ به بیانی دیگر، در این گفتار نگارندگان، علاوه بر تحلیل مفهوم حق به شهر و ابعاد آن و نیز ارتباط مفهومی آن با جریان تولید و بازتولید فضا در شهر، در پی پاسخ به این سؤال است که شهر مطلوب، به‌عنوان عرصه عمل، برای شهروندان و کنشگران فعال کدام است؟ و فرایند دستیابی به حق در این عرصه، چگونه است. راهبرد غالب در این پژوهش براساس مسئله تعریف شده در ذهن پژوهشگر، راهبرد کیفی بوده و روش تحقیق نیز توصیفی - تحلیلی است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که حق به شهر لوفور آزادی شهروندان برای مشارکت در استفاده و تولید فضای شهری بوده است؛ در نتیجه نمی‌توان تولید فضا از طریق کنش اجتماعی را بدون مشارکت شهروندان در آن تصور کرد؛ از این رو هدف بنیادین مشارکت، بازپس‌گیری توان تصمیم‌گیری توسط مردم از نهاد قدرت است و به همین دلیل می‌توان الگوی مشارکت را به مثابه فرایند جابه‌جایی قدرت میان نهادها و مردم در نظر گرفت؛ به بیانی دیگر باید از طریق پیگیری مداوم حق به شهر، در برابر هژمونی تولید فضای سرمایه‌دارانه ایستادگی کرد و راهبردی رهایی‌بخش اتخاذ کرد.

جغرافیا و توسعه، شماره ۶۶، بهار ۱۴۰۱
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۱۸
تاریخ بازنگری داوری: ۱۴۰۰/۰۶/۲۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۲۹
صفحات: ۱-۳۴

واژه‌های کلیدی:
تولید فضا، حق به شهر، الگوی برنامه‌ریزی مشارکتی، کلان‌شهر تهران، مجتمع‌های بزرگ تجاری (مگامال).

مقدمه

ابر پروژه‌ها، ایدئولوژی‌های سیاسی نیز وجود دارد و این ایدئولوژی در حقیقت قالب فکری آن را مهیا می‌سازد؛ چنانچه تفکر مگامال‌ها مشخصاً در بستر اندیشه نئولیبرالیسم، نوسرمایه‌داری یا سرمایه‌داری جدید با تمایل مضاعف به افزایش سود یا رانت فضا رشد کرد و این مفهوم بدین معناست که نیروی هدایت‌گر این جریان، از طریق تجاری‌سازی مناسبات حاکم بر فضا در درون اندیشه سیاسی معطوف‌به‌خود رشد کرده است؛ بنابراین پشتوانه نظری این ابرپروژه‌ها، اندیشه

از دهه ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ میلادی، پروژه‌های «پرطمطراق» قدرت بسیاری پیدا کردند و مقیاس‌های فرامتعارف به‌نوعی عرصه جدیدی برای جذب سرمایه و نیروهای توسعه‌گر شهری شد. بخشی از پروژه‌های عظیم مقیاس، به پروژه‌های تجاری یا مجتمع‌های تجاری (مگامال‌ها) معطوف شد که همین امر مراکز خرید جدید را بر اندیشه نوین تجاری‌سازی اقتصاد جدید شهری پایه‌گذاری کرد. در پس هریک از این

Behnammorshedi@modares.ac.ir

safarrahmati@modaraes.ac.ir

effekhaa@modares.ac.ir

meshkini@modares.ac.ir

۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲- دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۳- استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۴- دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

سیاسی و ایدئولوژیک خود، فضای مخصوص خود را تولید می‌کند. فرایند تولید فضا در ایران قبل از انقلاب مشروطیت در حالت تعادل قرار داشت و تمامی ذی‌نفعان فضا در تولید آن نقش داشتند و همچنین ماهیت فضا، انضمامی و برای مصرف بود؛ اما بعد از ظهور دولت مدرن در ایران، دولت نه‌تنها در فرایند شهرنشینی تأثیرگذار بود، بلکه با تغییر شیوه تولید شروع به تولید فضای جدید کرد. دخالت دولت در فضا، باعث بی‌تعادلی در فضا شد. در واقع دولت شروع به بازنمایی فضا بدون توجه به ذی‌نفعان دیگر کرد و نتیجه آن شد که فضا به محصولی سیاسی-اجتماعی و کالایی مبادله‌ای (قابل تولید و مصرف) تبدیل شد. از این زمان است که اشغال و تولید فضا، ابزاری برای مهار مصرف فضا قرار گرفت. درحقیقت، قدرت و متخصصان به‌جای تولید فضا و ایجاد بستری مناسب برای زندگی روزانه، کوشیده‌اند تا امر روزانه را به روزمرگی و فضای مصرف را به فضایی برای مصرف بدل کنند؛ بنابراین نتیجه دخالت دولت، به‌هم‌ریختن تعادل فضا و تغییر ماهیت فضا بود. باگذشت زمان بازیگران دیگری چون (برنامه‌ریزان شهری، شهرداری، سرمایه و اجتماعات محلی) در تولید فضای جدید تأثیرگذار شدند. در واقع دولت بستر لازم را برای عناصر جدید فراهم کرد، ولی با گذشت زمان میزان نقش دولت در فضا، کاهش یافت و نقش سرمایه بیشتر شد. هدف سرمایه در فضای جدید تولید سود بیشتر بود؛ در نتیجه با تمرکز بیشتر به‌صورت مرکزیت قوی، باعث کاهش موانع فضایی به سود انباشت شد. این امر باعث شکل‌گیری یک جغرافیای نامتوازن توسعه در سطح شهر شد که ساختار فضایی شهر و به دنبال آن سازمان فضایی به سمت نامتعادلی حرکت کردند و نتیجه آن به‌هم‌ریختگی فضا بود. همچنین با تغییر ماهیت فضا از فضای مصرف به فضای مبادله باعث تبدیل فضا به کالا شد و این امر باعث از بین رفتن

سود، برتری سود و ایجاد رانت تجاری از فضا به هر قیمتی بوده است که در پس آن سبک خاصی از الگوهای رفتاری و مصرفی دنیای سرمایه‌داری، فرصت جدیدی برای تسلط بیشتر بر بازار و افزایش سرمایه متمرکز در فضاهای منتخب، پیدا می‌کند.

هاروی (۱۹۸۹) استدلال می‌کند که جهانی‌شدن سرمایه‌داری اخیر، باعث شکل‌گیری نوعی دگرگونی در مدیریت‌مداری شهرها، توجه به تخصیص منابع، اشتغال‌زایی و تشویق به سرمایه‌گذاری خصوصی شده است. همین عوامل موجب شده تا تولید فضایی که لوفور بیان می‌کند، به جای تولید اجتماعی به یک تولید اقتصادی و حتی رانتی تبدیل شود. طبیعتاً هنگامی که فضا به‌صورت رانتی تولید شود، تقسیم فضایی در شهر به‌صورت طبقاتی صورت خواهد گرفت؛ یعنی فضا از یک‌طرف به‌صورت غیردموکراتیک تولید می‌شود و از طرف دیگر، به‌صورت نامتوازن و نابرابر در دسترس گروه‌های مختلف قرار می‌گیرد. فضای غیردموکراتیک بدین معناست که تمامی شهروندان در تولید و حضور فعال و پویا در آن قادر نخواهند بود نقش‌آفرینی کنند و دسترسی برخی گروه‌ها بیشتر و برخی گروه‌ها کمتر خواهد بود و آن‌هم برآیند تولیدی است که توسط طبقه خاصی (سرمایه‌داران، رانتی‌ها و...) صورت گرفته است. هاروی تحول چند دهه اخیر را به تغییر جهت از مدیریت‌گرایی شهری به کارآفرینی شهری تفسیر می‌کند؛ چنانچه در وضعیت مدیریت‌گرایی شهری، دولت‌های محلی مسئولیت تأمین رفاه را بر عهده داشتند و به تعبیر کاستلز مصرف جمعی برای بازتولید نیروی کار را ممکن می‌کردند؛ اما در وضعیت کارآفرینی، اولویت به نرخ رشد اقتصادی و منافع تجاری اقلیتی محدود داده می‌شود (MacLeod & Jones, 2011: 2443-2472).

فضا محصول جامعه و تولید اجتماعی است و هر شیوه تولید با توجه به ویژگی‌های اقتصادی، فرهنگی،

اصلی عدم توازن بین بخشی و قدرت گیری چرخه «مدار بازار مستغلات» علیه «مدار مولد کالاها و خدمات» دانست. دستگاه برنامه ریزی و قانونی دولتی این قدرت را دارد که معین کند تعلیق قانون چه موقع واقع شود، مشخص کند چه چیزی رسمی است و چه چیز نیست، و تعیین کند چه اشکالی از غیررسمیت پیشرفت می کنند و کدام یک از بین می روند. در این مقطع تاریخی، دستگاه مدیریت شهری تهران با تعریف سازوکاری قانونی، قدرت جابه جایی مرز میان رسمیت و غیررسمیت را به کمیسیون ماده پنج بخشیده است. کمیسیون ماده پنج باتوجه به اختیاراتی که در تصویب طرح تفصیلی و تصویب موارد استثنا در این طرح دارد، با پشتیبانی همین طرح (که هر ماده اش شامل تبصره استثنا است که هرگونه تغییری در قانون را منوط به تصویب در کمیسیون ماده پنج می کند)، حالتی از قاعده مندی غیررسمی در ساختار مدیریت شهری تهران برقرار می سازد که امکان ساخت خارج از قانون رسمی شهر را در ازای دریافت جریمه فراهم می کند. این رویه، موجب شکل گیری نوعی از ساخت و ساز غیررسمی در شهر می شود که به کمک دولت و سیاست های مالی اش مورد حمایت قرار گرفته است و با توافق، به ساخت و سازی رسمی و باارزش تبدیل می شود. در این دوره تاریخی، تهران ابژه تبصره هایی شده است که به شکل قانونی فروشش را ممکن می کنند؛ بنابراین نیاز شهرداری تهران و وزارت مسکن و شهرسازی به داشتن منبع درآمدی بیشتر، منجر به وضع قوانین و مقرراتی شد که مطابق با آنها، با پرداخت مبالغ مورد نظر شهرداری، امکان دخل و تصرف وسیع در کالبد شهری امکان پذیر می شد. به لحاظ هم آیندی شرایط، مراجعه به تاریخ تصویب این مقررات یا دست کاری در قوانین موجود قابل تأمل است. این تغییرات قانونی و ایجاد سازوکارهای متناسب با این سیاست به اصطلاح خودگردانی، تنها در

حس مکان در فضا شده است و از این رو فضاهایی مطلوب هستند که ارزش مبادله و فروش داشته باشند. در نتیجه چنین فرایندی، فضا به صورت انتزاع درآمده است و استفاده کنندگان آن هیچ نقشی در آن ندارند.

دولت رانتهی در ایران، با توجه به وابستگی به درآمد نفت و تورم ایجاد شده به واسطه آن، به دلیل تضمین بقای خود و سازمان اقتصادی شهر ناگزیر می شود دیوانسالاری عظیم را به وجود بیاورد؛ در نتیجه حجم دولت از نظر اقتصادی بزرگ می شود و در کنار آن بخشی از جامعه نیز وابسته به دولت می شوند؛ بنابراین چنین جامعه ای فضای متناسب به خود را تولید می کند و انتظار می رود در چنین فضایی، «حتی سرمایه داری نیز وابسته به دولت باشد.» با توجه به قبضه قدرت و ثروت در دست دولت، ثبات اقتصادی نیز دچار بحران و غیرقابل پیش بینی می شود؛ از این رو سرمایه دار راه را در تبعیت از دولت یا سرمایه گذاری در زمین و مسکن می داند که کالایی ثابت و مطمئن و محل مناسبی برای سرمایه گذاری است. چنین فرایندی در وهله نخست، سبب شکل گیری گروه های پرنفوذ و به عبارتی دیگر، قدرت های در سایه می شود و در وهله دوم، سبب شکل گیری سوداگری زمین و تولید فضای شهر براساس منافع فردی و نه همگانی می شود؛ بنابراین اقتصاد مبتنی بر رانت سبب شکل گیری فضای خود می شود که بر ساختارهای اقتصادی، کالبدی، سیاسی و اجتماعی شهرها تأثیرگذار است. در بخش اقتصادی به دلیل ایجاد تورم، سبب سوداگری زمین و ساختمان می شود. یکی از سازوکارهایی که نظام سرمایه داری سبب شکل گیری آن می شود «بورژوازی مستغلات» است. این بورژوازی به فضا خصلت «ارزش سوداگری می دهد و فضای شهر را به میل خود برای ارزش سوداگری سازمان می دهد» (طهارتی، ۱۳۹۴). وجود رانت و به خصوص رانت زمین های شهری را می توان به عنوان یکی از ریشه های

شهر کنترل فضا را در اختیار گرفته و با فرایند تغییر زندگی روزمره فضای زیسته و درک شده را نیز تحت تأثیر گذاشته است.

شهرداری تهران به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نهادهای در ارتباط با شهروندان، سال‌هاست با چالش‌های مختلفی همچون مشکلات ساختاری مثل فرجه‌شدن بدنه، فساد ساختاری و گرفتارشدن در بند فروش تراکم و هولوگرام و درنهایت کمبود منابع مالی و... مواجه بوده و آنچه را که به‌وضوح می‌توان مشاهده و بیان کرد، این است که ایجاد رانت و مشکلات زیست‌محیطی از مهم‌ترین پیامدهای تراکم‌فروشی است. تب مال‌سازی در کلان‌شهر تهران که امروزه به‌عنوان یک‌چالش اساسی قابل لمس است، ثمره همین فرایند است. درواقع نقشه تفصیلی به‌جای ایفاگر اهداف عادلانه، دست‌آویز افراد و گروه‌های خاص درجهت به‌دست‌آوردن رانت شده است. درنتیجه کلان‌شهر تهران نه به‌مثابه پویشی از مناسبات درونی، بلکه به‌عنوان مجموعه‌ای از پدیدارهای منشعب از انتزاعات عملکردی که در خدمت منافع طبقات خاص است، تولید می‌شود. درواقع فضاهای شهری در کلان‌شهر تهران درجهت تضمین مصرف انبوه متعین و رانت‌خوار با چالش انباشت و کمبود تقاضا مواجه نمی‌شود. ازسوی دیگر چنین فضاهایی انسان‌های مختص خود را نیز تولید و تحویل جامعه می‌دهند؛ چراکه آگاهی نه در خلأ، بلکه تحت تأثیر عالمیت (جهان) است؛ ازاین‌رو این مقاله در پیوند با سطح آگاهی و آشفستگی سوژه انسانی در متن فضای ملی ایران به‌طور اعم و متن فضای شهری کلان‌شهر تهران و مجتمع‌های بزرگ تجاری درون آن به‌طور اخص، ندای اجتماعی‌بودن فضا و سازمان‌دهی‌شدن زندگی افراد را بر مبنای انتزاعاتی چون طرح و نقشه، مؤسسات مالی، نظام مهندسی و... می‌دهد. پژوهش، با بهره‌گیری از تئوری تولید فضا و حق به شهر هنری

پرتو اضطراری قابل‌فهم می‌شود که سازمان برنامه و بودجه به‌تدریج تمایلی قاطع به کاستن از تعهدات بودجه‌ای به نهادهایی چون: شهرداری، وزارت مسکن و شهرسازی و... نشان می‌دهد. این تغییرات قانونی با آنکه به‌ظاهر تغییراتی مثبت درجهت مدرن‌شدن ساختار برنامه‌ریزی کالبدی شهر تهران بودند؛ اما درواقع محصول نیازهای پولی و مالی شهرداری وزارت مسکن و شهرسازی بودند که سازمان برنامه‌بودجه با سیاست‌گذاری‌های خود به آن دامن زده بود؛ بنابراین با مصوبه خودکفایی شهرداری‌ها شاهد قرارگرفتن فضا به‌خصوص فضای کلان‌شهر تهران در مناسبات پیچیده اقتصاد رانتی و سوداگرانه هستیم. از یک‌سو نبود کنترل نهادهای مدنی و در سویی دیگر، وجود مدیران و افراد ناکارآمد با تخصص‌های غیرمرتبط باعث معلولی به نام شهر بی‌هویت و بیگانه شده، مادی‌گرایی و منفعت‌طلبی، انباشت سرمایه، ظاهرگرایی و اقتدارگرایی به‌شدت در ایجاد گتوها و به‌نوعی تبعیض طبقاتی مؤثر بوده است. روح مصرف‌گرایی و فرهنگ زیاده‌خواهی در فضاهای شهری به‌وضوح دیده می‌شود و قشربندی اجتماعی در کالبد شهر نمود عینی دارد. مناسبات قدرت، تراکم‌فروشی و رانت زمین، فضا را می‌سازند. فضای شهر تهران، کالایی درجهت اهداف اقتصاد رانتی و سوداگرانه قرار گرفت؛ بنابراین شهر تهران به‌عنوان پایتخت کشور اولین مکانی بود که این تغییرات در آن اتفاق می‌افتاد و فرایند تغییر ماهیت فضای شهر در طول یک سده در دست دولت و عناصر وابسته به آن بوده است که شهر برای انباشت سرمایه و تسریع فرایند تولید، توزیع و مصرف در این مدت تغییراتی زیاد کرده است و از یک شهر-زندگی به یک شهر- سرمایه و درنهایت به شهر-کالا تبدیل شده و این نتیجه صدسال تلاش دولت در تولید فضا بوده است. چنانچه دولت با تأثیرگذاری زیاد در بُعد بازنمایی فضا (فضای تصور شده) و برنامه‌ریزی انتزاعی

شکل مادی اشکال ساخته‌شده متمایزی را به خود می‌گیرد، خود را نیز با تولید چنین فضایی بازتولید می‌کند (Gottdiener, 1993: 129).

آنچه از نظر لوفور الزامی است، قراردادن مؤلفه‌های سیاسی فضا، یعنی آنچه ایدئولوژی برنامه‌ریزی می‌پالاید یا انکار می‌کند، در کانون فهم تولید فضا است. منظور و هدف لوفور از تعریف فضا، همانند فراورده/تولید و فرایند، این است که بر نقد خود بر نظریه‌های غیرسیاسی فضا از جمله نظریه‌های برنامه‌ریزی پافشاری کند؛ زیرا این نقد در واقع تأکید دارد که اشکال فضایی به‌گونه‌ای سیاسی آفریده می‌شوند و در راستای کارکردهای سیاسی عمل می‌کنند (Butler, 2005: 15).

تولید فضا را می‌توان همانند کوششی از سوی لوفور خواند که در راستای فهم و تبیین نقش فضا در تداوم‌بخشی و گسترش شیوه تولید سرمایه‌داری است. به‌زعم لوفور ما نیازی به علم فضا نداریم، بلکه نیاز به نظریه‌ای داریم که به چگونگی تولید فضا در جوامع سرمایه‌داری و تضادهای ناشی از این فرایند بپردازد. تضاد اصلی تولید فضا بین نیاز سرمایه برای سودآوری بیشتر از یک‌سو و نیازهای اجتماعی مصرف‌کنندگان از سوی دیگر است. در نظام سرمایه‌داری نیازهای فردی و اجتماعی زندگی مانند مسکن و آموزش که باید با قیمتی مناسب در اختیار مردم قرار گیرد، بیش از هر چیز شکل کالا به خود می‌گیرد و تولید آن نه برای رفع نیازهای فردی و اجتماعی مردم که برای ایجاد ارزش اضافی و سود به‌عنوان هدف اصلی انجام می‌شود. معیار اصلی تصمیم‌گیری‌های توسعه شهری، سودآوری و انتفاع اقتصادی است و امکان تبدیل هر چیز عمومی به کالایی خصوصی و قابل فروش به‌عنوان یک اصل مهم بر سیاست‌های عمومی حاکمیت می‌یابد. اگر ساخت‌وسازهای جدید سبب افزایش قیمت زمین و سود بیشتر برای سرمایه شود، این مسئله که یک محله زنده و شاداب مسکونی شهر تخلیه و ویران شود، سازمان اجتماعی ساکنان آن از میان برود و مردم

لوفور و نیز الگوی برنامه‌ریزی مشارکتی و پرهیز از تفاسیر و تحلیل‌های تقلیل‌گرایانه در تلاش برای رسیدن به الگوی مطلوب تولید و بازتولید فضاهای شهری با تأکید بر یکی از عظیم‌ترین، سرمایه‌برترین و پرچالش‌ترین فضاهای شهری یعنی مجتمع‌های بزرگ تجاری یا مگامال‌های کلان‌شهر تهران هستند. به‌بیانی دیگر، علاوه بر تحلیل مفهوم حق به شهر و ابعاد آن و نیز ارتباط مفهومی آن با جریان تولید و بازتولید فضا در شهر، در پی این سؤال است که شهر مطلوب، به‌عنوان عرصه عمل، برای شهروندان و کنشگران فعال کدام است؟ و فرایند دستیابی به حق^۱ در این عرصه، چگونه است؟

مبانی نظری

از نظر لوفور، ضعف اساسی غالب نظریه‌های فضا این است که فضا را به‌مثابه ظرف یا چارچوبی تصور می‌کنند که با محتویاتی پر می‌شود؛ از این رو دغدغه اساسی لوفور در تحلیلش از فضا این است که بکوشد آنچه را او دو تصویر متمایز و رقیب از فضا می‌داند، با هم منطبق کند. تصور نخست، فضای ذهنی یا ایدئولوژیک است؛ قلمروی نظام‌های فکری و تصور دوم، فضای فیزیکی یا طبیعی‌ای است که ما در آن زندگی می‌کنیم. به این ترتیب است که لوفور مفهوم فضای اجتماعی را می‌پروراند؛ بنابراین برای او فضا قبل از هر چیز امری اجتماعی است که در هر دوره با توجه به مقتضیات زمان و شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، تولید و بازتولید می‌شود (Zieleniec, 2007: 62). فضای اجتماعی، تولیدی اجتماعی است (Lefebvre, 1991: 58). مفهوم نظریه اصلی «تولید فضا» این است که هر شیوه‌ای از سازمان‌دهی اجتماعی، تولیدکننده فضایی است که آن فضا خود پیامد روابط اجتماعی‌ای است که این شیوه سازمان‌دهی اجتماعی در اختیار دارد. جامعه با تولید فضایی مطابق با ماهیت خاص خود، نه تنها

۲. **شهر سرمایه‌داری:** در این عصر ما شاهد حاکمیت ارزش مبادله هستیم. به گفته لوفور، اثر هنری فاقد تاریخ و هویت است. این شهر از حقوق شهروندی دفاع می‌کند؛ اما مشخص‌ترین این حقوق، مالکیت خصوصی است.

۳. **شهر ایده‌آل:** این شهر باید از طریق پیکار و عمل اجتماعی دگرگون‌ساز (پرکسیس اجتماعی) و به دست ساکنان تصرف شود و صرف‌نظر از ویژگی‌های فردی آنان، پدید آید و رشد کند. اینجاست که لوفور از «حق به شهر» دفاع می‌کند (پیران، ۱۳۹۴: ۴۴).

«این پرسش که چگونه شهری مطلوب ماست، نمی‌تواند جدا از این پرسش باشد که خواستار چه نوع روابط اجتماعی، ارتباط با طبیعت، شیوه زندگی، تکنولوژی و ارزش‌های زیباشناختی هستیم. حق به شهر بسیار فراتر از آزادی فردی در دسترسی به امکانات شهری است. حق به شهر حق تغییردادن خودمان از طریق تغییردادن شهر است. به‌علاوه، این حقی عمومی و نه فردی است؛ زیرا این دگرگونی به‌طور اجتناب‌ناپذیری وابسته به اعمال نیروی جمعی در تغییرشکل‌دادن به روند توسعه شهری است. من می‌خواهم چنین استدلال کنم که آزادی ساختن و بازساخته شهرها و خودمان یکی از باارزش‌ترین و درعین‌حال فراموش‌شده‌ترین حقوق بشر است» (هاروی و مری‌فیلد، ۱۳۹۱: ۱۴).

لازم است قبل از اینکه بسترهای شکل‌گیری مفهوم حق به شهر را مورد تحلیل قرار دهیم، بفهمیم هنری لوفور چگونه مفهوم حق و حقوق را فهم می‌کند. برای لوفور، حقوق قانونی و رسمی، هرگز خدادادی، همچون حقوق طبیعی که تدوین‌کنندگان نهادها به‌راحتی آن را نوشته‌اند، نبوده است. آن‌ها نموده‌ها هستند، نتیجه نهایی مطالبات جمعی که توسط شهروندان در حال گذار ساخته شده است (Purcell, 2014: 141-154). هاروی، از حق به شهر به‌عنوان یکی از پیش‌نیازهای

ساکن در آن به حاشیه پرتاب شوند، «تنها مسائلی جانبی خواهد بود» (هاروی و مری‌فیلد، ۱۳۹۱: ۸)؛ از این‌رو لوفور سرمایه‌داری را به‌منزله «شیوه تولید» می‌داند؛ بنابراین شیوه تولید سرمایه‌دارانه، فضاهایی را که بیش از این نامولد به‌نظر می‌رسیدند، به خودش ضمیمه و بخش‌های جدیدی را ابداع می‌کند، نه فقط فن‌ها و صنایع جدید؛ بلکه قلمروهایی کامل مانند صنعت فرهنگ و نیز صنعت توریسم، با زنجیره‌های جهانی هتل‌ها و حمل‌ونقل هوایی و... همین فرایند سرمایه‌داری است که هاروی (۲۰۰۶) در مورد مجتمع‌های تجاری بزرگ چنین بیان می‌کند: «قدرت روزافزون خود کالا به‌عنوان شی‌ای نمایشی، هیچ‌جایی بهتر از مجموعه‌های تجاری بزرگ، خود را نشان نمی‌دهد». چنانکه چنین مجموعه‌های تجاری بزرگی نیازمند انبوهی از مشتریان هستند که بتوانند از سرتاسر شهر به سمت فروشگاه جاری شوند و از این‌رو بلوارهای نوساخته این امکان را مهیا کرده است؛ بنابراین مجموعه‌های تجاری بزرگ درهای خود را به سمت خیابان‌ها و بلوارها می‌گشودند و افراد را حتی اگر قصد خرید هم نداشته باشند، به ورود ترغیب می‌کردند. ویتترین‌های سرتاسری مجموعه‌های تجاری به شکلی طراحی شده بودند که مشتریان را اغوا کنند تا چندی از حرکت بازایستند و به کالاها خیره شوند و این حربه آنان را به ورود و خرید ترغیب کند. کالاهایی که به طرز رؤیت‌پذیری ویتترین‌های بلند مجموعه تجاری‌ها را از آن خود کرده بودند، به‌نوبه خود نقش فضای نمایش را بازی می‌کردند؛ بنابراین هنر اغواکردن با نمایش ویتترینی آغاز شد؛ اما نکته بسیار مهمی که در این میان وجود دارد آن است که همزیستی فضای عمومی و فضای تجاری، رکن رکین این وضعیت است.

لوفور به‌طور کلی از سه شهر سخن می‌گوید:

۱. **شهر پیش‌سرمایه‌داری:** مناسبات حاکم در آن مبتنی بر ارزش مصرف است و اثر هنری، با هدف مبادله، تولید نمی‌شود.

برای مدیریت امور مربوط به خود و مسائل شهری می‌بینند؛ در نتیجه نهادهای کنترل، نظیر شرکت و دولت و سایر نیروهای سرکوب‌گر و کنترل‌کننده شروع به از بین رفتن می‌کنند (Lefebvre, 2009: 147). به دنبال اضمحلال نیروهای کنترل‌گر و بالفعل شدن و عینیت یافتن توان‌های خوداداره‌گری و خودمدیریتی در سطوح مختلف شهر، شهروندان به‌عنوان کنش‌گران فعال، می‌توانند هرچه بیشتر بسترهای تحقق و نیل به سایر حقوق، از جمله حق به شهر را به‌عنوان بستری برای بیان و بازنمایی این شیوه از اداره‌گری و مدیریت فراهم آورند. اندیشهٔ لوفور فراهم‌آورندهٔ یک بازاندیشی رادیکال از اهداف، تعریف و محتوای اجتماعات سیاسی است. لوفور برای تعریف تعلق به یک اجتماع سیاسی از شهروندی رسمی استفاده نمی‌کند، بلکه از یک مفهوم هنجاری باعنوان سکونت^۴ استفاده می‌کند. افرادی که در شهر زندگی می‌کنند، نسبت به آن حق دارند. حق به شهر برای تمام افراد وجود دارد، چه شهروند رسمی باشند و چه غریبه و غیررسمی؛ بنابراین لوفور نگاهی رادیکال برای شهر و همچنین برای دستیابی به ضرورت‌های زیستی در شهر ارائه می‌کند که در آن استفاده‌کنندگان فراتر از کنترل دولت و نظام سرمایه‌داری، خودشان فضای شهری را اداره می‌کنند. در حالی که این موضوع نیاز به تغییر اساسی دارد، می‌توان گفت دیدگاه لوفور، عملی است. این ایده می‌تواند برای تغییر شهر امروزی از فضاهای تسخیر شده و تحت سلطهٔ نیروهای سرکوبگر به عرصه‌ای برای عمل و کنش شهروندی، به خدمت گرفته شود (Purcell, 2014: 141-154). بدین ترتیب دیالکتیک فضا و فرایند انباشت و تولید فضا بر مبنای آن، نوع مقاومت ما را نیز رقم می‌زند: تصاحب فضا برای چیرگی بر فرایندها. در حق به شهر بر تصاحب فضاها تأکید می‌شود تا به مدد آن چیرگی بر فرایندها حاصل شود (صداقت، ۱۳۹۶: ۷-۱).

اساسی برای شکل‌گیری خودآگاهی و کنش^۱ یاد می‌کند و این حق را «بسیار فراتر از آزادی فردی در دسترسی به امکانات شهری» می‌داند. حق به شهر، حقی همگانی و مشارکتی^۲ در نحوهٔ تغییر شهر است؛ چراکه آگاهی مستتر^۳ در این حق، از این امر باخبر است که در هر تغییری که به شکل‌ها و فرم‌های مختلف و برای دستیابی به این حق، در شهر به وجود آوریم، خود را نیز دگرگون خواهیم کرد؛ زیرا نحوهٔ هستی آدمی هرگز نمی‌تواند چیزی جدا از هستی مکانی‌اش باشد؛ بنابراین براساس این واقعیت عینی، مادی و هستی‌شناسانه است که حق به شهر، حقی همگانی است. علاوه بر تغییرات حاصل از دستیابی به حق به شهر و همگانی بودن آن، این حق، منبع برتری برای تحقق حقوق دیگر است (طهاری، ۱۳۹۰: ۱۲۵۲).

در اندیشهٔ لوفور پیش‌نیاز دستیابی به حقوق شهری به‌عنوان یکی از ضرورت‌های زیستی حقوقی، پیش از هر چیز، توانایی پس‌زدن نیروهای کنترل‌گر فضاهای شهری و به دنبال آن، با تبدیل کردن شهر به عرصهٔ عمل، رسیدن به خوداداره‌گری و خودمدیریتی در مسائل متعدد شهری به‌عنوان یک شهروند و کنشگر در سطوح مختلف زندگی روزمره و مدیریتی است. آنچه از این فرایند پس‌زدن نیروهای سرکوبگر فضا و در نهایت رسیدن به خوداداره‌گری و خودمدیریتی آن حاصل می‌آید، همان مفهومی است که حق به شهر نام دارد. لوفور بیان می‌کند، «هر زمان یک گروه اجتماعی، از قبول منفعل شرایط موجود زندگی خود، و بقای خود سرباز زد و هر زمان که این گروه خود را مجبور به نه‌تنها درک، بلکه تسلط بر شرایط موجود خود کرد، خوداداره‌گری محقق می‌شود» (Lefebvre, 2009: 125).

زمانی که خوداداره‌گری گسترش می‌یابد و توسط جامعه عمومی می‌شود، مردم به‌طور فزاینده‌ای به نیروی خود پی می‌برند. آن‌ها خود را به‌عنوان اصلح‌ترین منتخب

1-Action
2-Public and Collaborative Right
3-Invisible Awareness

پول، بازده و جمعیت، همگی با رشد شهرسازی در نتیجه نظام سرمایه‌داری در یک راستا قرار می‌گیرند.

ادبیات موسوم به «حق به شهر» باید با در نظر گرفتن پیش‌زمینه اصلی آن، یعنی رابطه میان شهرسازی و سرمایه‌داری، درک شود؛ اینکه چگونه، به‌ویژه در طول قرن گذشته، سرمایه‌داری لیبرال و نئولیبرال خود را از طریق شهرسازی بازتولید کرده و شهرسازی بورژوازی را پدید آورده است. حاصل، به‌خصوص در دو دهه اخیر در پیوند با نولیبرالیسم جهانی، چیزی نبوده است، جز مرکز‌زدایی از شهرها و یا نوعی شهرسازی که شهرزدایی می‌کند (Lefebvre, 2003: 33)

یک جنگ طبقاتی تمام‌عیار که از زمان هوسمان آغاز شد. مرکز شهرها آماج حمله بورژوازی قرار گرفتند، محله‌های قدیمی مراکز شهر بازسازی، بازتعریف و تخریب شدند و هدف برنامه‌ریزی‌های جدید قرار گرفتند. شهر به‌مثابه ارزش مبادله، از شهر به‌مثابه ارزش مصرف پیشی گرفت، کالایی شد و «شروع کرد به رقصیدن به ساز سرمایه رانتی و مالی و واگذار شدن به علائق توریستی» (Merrifield, 2002: 84). این مسیر تا به امروز نیز ادامه دارد. شهر به محل اصلی انباشت سرمایه تبدیل شده است و بنابراین آنچه در چند دهه اخیر شاهد آن بوده‌ایم، چیزی نیست جز خصوصی‌سازی، اعیانی‌سازی و طردشده‌های روزافزون و قطبی‌شدن شهرها (Smith, 1996: 185; Brenner, 2011: 23).

بر این مبنا، لوفور با طرح مفهوم حق به شهر، رویکردی نو و رادیکال نسبت به شهر مطرح کرد و ساختارهای اجتماعی و سیاسی قرن بیستم را به چالش کشید. از نظر لوفور، شهرهای امروزی منعکس‌کننده روابط سرمایه‌داری و نظام قدرت‌اند و فضاهای شهری اساساً به‌خاطر ارزش‌های مبادله‌ای‌شان اهمیت می‌یابند؛

لوفور از کالایی‌شدن انسان، روابط انسانی و محیط کاری او در عصر سرمایه‌بیزار است. او این مفهوم را برای پیگیری مطالبات مردم شهری دنبال می‌کند؛ بنابراین حق به شهر، فریاد انسانی است که می‌خواهد فضای شهری را متعلق به خود و در آن زیستن حقیقی را تجربه کند؛ از این رو حق به شهر نفی تمام آن چیزهایی است که سرمایه‌داری بدان‌ها مشروعیت بخشیده است. حق به شهر ضد فضایی است در برابر فضایی سرمایه‌داری. حق مشخص به شهر مشخص، سنتزی وحدت‌بخش است که با هدفی انقلابی و انسانی به نقد زندگی روزمره و برنامه‌های عملی بدل می‌شود تا ضمن ارائه کوبنده‌ترین نقدها به برنامه‌ریزی شهری، به‌عنوان تلاشی برای پیاده‌کردن نوعی ایدئولوژی هژمونیک به‌سوی آینده‌ای گام بردارد که باید ساکنان شهر به‌وسیله خودشان آن را شکل دهند (پیران، ۱۳۹۴: ۳۶).

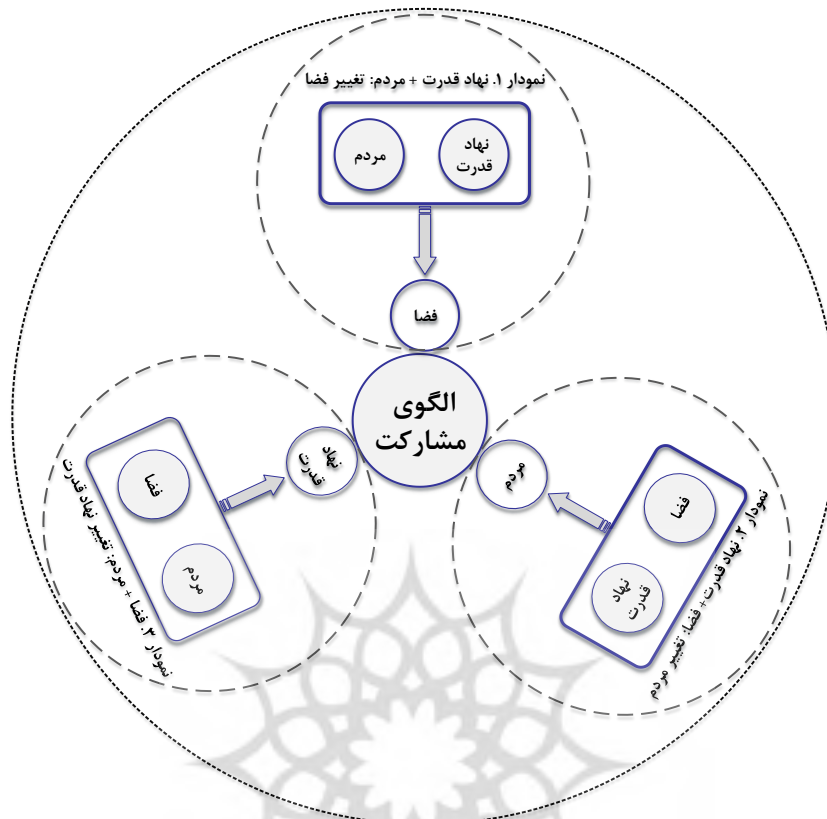
از نظر هاروی سیاست سرمایه‌داری، نیاز مداوم به یافتن عرصه‌های سودآور برای تولید و جذب سرمایه مازاد است؛ از این رو شهر از نظر هاروی اساساً نتیجه تمرکز جغرافیایی و اجتماعی محصول مازاد است. شهرسازی همواره یک پدیده طبقاتی بوده است. این مازادها از جایی و از کسی استخراج شده‌اند، درحالی‌که کنترل قیمت آن‌ها تنها در اختیار عده معدودی قرار دارد. البته این وضعیت کلی تحت سلطه سرمایه‌داری ادامه می‌یابد؛ از طرف دیگر، شهرسازی به بسیج محصول مازاد بستگی دارد، ارتباط وثیقی میان گسترش سرمایه‌داری و شهرسازی می‌توان دید. سرمایه‌دارها مجبور هستند برای تولید ارزش اضافی، محصول مازاد تولید کنند؛ این ارزش اضافی به‌نوبه خود باید برای تولید ارزش اضافی بیشتر مجدداً سرمایه‌گذاری شود. سرمایه‌گذاری‌های هر چه بیشتر و در نتیجه آن افزایش تولید اضافی و افزایش لگاریتمی

کنشگری فضا می‌تواند تمامی مدل‌های موجود پیرامون ادراک و عمل در حوزه فضا را تحت‌تأثیر قرار دهد و بالطبع مدل‌های مشارکت عمومی نیز از این امر مستثنا نیست. این اثر به دلیل آن است که فضا در صورت قرارگیری در یک ترکیب به صورت کنشگری فعال در کنار دو کنشگر دیگر، یعنی مردم و نهادهای قدرت، در فرایندهای مشارکتی شرکت می‌کند و در نتیجه جابه‌جایی قدرت، دیگر نه میان دو کنشگر که در میان سه کنشگر فعال رخ می‌دهد؛ از این رو هدف‌بنیادین مشارکت، بازپس‌گیری توان تصمیم‌گیری توسط مردم از نهاد قدرت است و به همین دلیل می‌توان الگوهای مشارکت را به‌مثابه الگوهای جابه‌جایی قدرت میان نهادها و مردم در نظر گرفت. با این فرض و با توجه به عاملیت فضا، می‌توان صورت‌بندی جدیدی از مداخلات مردم و حکومت‌ها در حوزه فضا ارائه داد. در این مدل (مدل مشارکت فضا-مردم)، یکی از دو کنشگر دائم، یعنی مردم و نهاد قدرت، با پیکربندی فضا طی فرایندی زمانمند و موقت، قرارداد آن در شبکه ارتباطی خویش و فعال‌سازی آن به سود خویش، به تسخیر حوزه‌های قدرت کنشگر سوم و افزایش قدرت خویش می‌پردازد. بر این مبنا می‌توان در الگوی مردم-فضا-نهاد قدرت به‌عنوان الگوی مشارکت، علاوه بر همکاری دولت (نهاد قدرت)-مردم برای تغییر فضا (شکل ۱ نمودار ۱)، دو حالت دیگر یعنی نهاد قدرت-فضا در برابر مردم (شکل ۱ نمودار ۲) و مردم-فضا در برابر نهاد قدرت (شکل ۱ نمودار ۳) را نیز متصور شد.

بنابراین، آنچه لوفور در شهر به‌مثابه اثری هنری معرفی می‌کند، پایمال می‌شود. حق به‌شهر از دیدگاهی به تغییرات شهری منجر می‌شود که ماهیت شهروند و شهروندبودن را به‌عنوان چالشی مهم پیش‌روی شهرها قرار می‌دهد و شهر را مهم‌ترین لایه تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری (مکانی که در آن ارزش اجتماعی فضاهای شهری با ارزش مبادله‌ای آن برابری می‌کند) معرفی می‌کند؛ از این رو، مفهوم حق به شهر مطرح شده توسط لوفور مفاهیمی چون بودن، تنوع و رقابت بر سر فضا را دربر می‌گیرد؛ پس حق به شهر لوفور آزادی شهروندان برای مشارکت در استفاده و تولید فضای شهری است (Purcell, 2002: 105). ذکر این نکته لازم است که در گفتار لوفور، شهروند واژه‌ای است که به همه ساکنان شهر اطلاق می‌شود و دو حق را برای آن‌ها در نظر می‌آورد:

۱- **حق اختصاص دادن به خود:** اختصاص‌یابی شهر به شهروندان به شکل مساوی که با حق استفاده کامل از فضاهای شهری در زندگی روزمره، حق زندگی کردن، بازی کردن، کار کردن، استفاده کردن از فضاها و تولید احساس تعلق در شهروندان همراه است. حق استفاده از شهر (در بُعد عمومی)، احساس تعلق به شهر را نیز به خودی خود به ارمغان می‌آورد.

۲- **حق مشارکت کردن:** حق مشارکت کردن بدین معناست که ساکنان شهر در تصمیم‌گیری‌های مربوط به فضاهای شهری در هر سطحی از تصمیم‌گیری که باشد، دخیل باشند (Fenster, 2005: 21-36). چنانچه فضا، یک مکان باشد که در آن کنش اجتماعی رخ می‌دهد (De Certeau, 2006: 117)، تولید فضا از طریق کنش اجتماعی را نمی‌توان بدون مشارکت شهروندان در آن تصور کرد.

شکل ۱: الگوهای مشارکت

مأخذ: جاودانی و پروین (۱۳۹۱) با تغییرات نگارندگان

می‌شود؛ برای مثال بلوارهایی که توسط هوسمان برای سرکوب مخالفان ساخته شد، در طی سال‌های طولانی با مشارکت مردم به محل تظاهرات و مبارزات سیاسی گوناگون همچون جنبش می ۱۹۶۸ بدل شد. این تغییر وجوه ذهنی منظر، تنها به واسطه مشارکت جمعی مردم با هم و با فضا برای مقابله با نهاد قدرت صورت می‌پذیرد. بدین ترتیب می‌توان الگوی مشارکت فضا- مردم را الگویی دانست که در آن اهداف سیاسی و اجتماعی نهفته در بنیان‌های نظری و تاریخی آن از یک سو و از سوی دیگر وجوه ذهنی فضا به‌عنوان بخش مهمی از منظر شهر مورد توجه قرار می‌گیرد. لوفور از فضای انتزاعی به‌مثابه شکلی از فضای دولت بحث می‌کند. فضای انتزاعی منطبق بر سازنده فضاهای دولت است که بعدها لوفور در شیوه تولید

در حالت نخست، نهاد قدرت برای محدود کردن توان مردم دست به تغییراتی در فضای شهر می‌زند. ریشه چنین تغییراتی را در دنیای مدرن می‌توان تا ایجاد بلوارهای متعدد در پاریس توسط هوسمان، برای آسان‌ساختن حرکت سواره‌نظام و مقابله با شورشیان دنبال کرد. به‌صورت تاریخی، در عمده موارد هدف از اعمال تغییرات، افزایش کیفیت فضا عنوان شده و می‌شود و این در حالی است که می‌دانیم این اهداف آشکار بی‌شک پنهان‌کننده مقاصد و نیت نهاد قدرت برای اثرگذاری بر مردم است (Harvey, 2012: 117)؛ اما در حالت دوم که در تظاهرات سیاسی و مبارزات خیابانی شاهد آن هستیم، تجمع مردم در یک مکان وقوع رخدادی انسانی، با بارگذاری معنایی و نمادین فضای شهری باعث عبور فضا از عاملیت به کنشگری

رابطه‌ای اجتماعی که نسبت به سوژه‌های اجتماعی مستقل شده و فرم، کارکرد و ساختار خاص خود را دارد، آن را بی‌واسطه به‌مثابه ظرف ایژه‌ها درک می‌کند که صرفاً باید هدایت شود و شکل یابد. از همین روست که هیچ‌گاه به‌تدقین گزاره‌هایی که در طرح‌های فضایی مختلف ارائه شده، پرداخته نشده است و سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها بیش از آنکه انسان‌محور باشد، همیشه با فرضیاتی اقتصادی همراه با روابط قدرت بوده است؛ بنابراین وظیفه مدیریت شهری این است که جهت‌گیری این سرمایه‌گذاری‌ها را به‌جایی که به نفع شهر است، هدایت کند.

«روش صحیح برخورد با مسائل شهری اول، نگرش مدیران و مسئولان امور شهرداری به شهر تهران به‌عنوان فضایی که باید بتواند نمایانگر کشور باشد، همه‌چیز آن متکی بر ارزش‌های معنوی و مادی جهانی باشد، خوب جلوه کند و برانگیزاننده اندیشه‌ها و نظریه‌پردازی‌هایی در سطح بالا باشد و دوم تلاش مردم در پایدار نگه‌داشتن هر آنچه اصیل و مردمی و دارای هویت و به‌دوراز تساهل است، یا چنین می‌نماید. پدیده اول، موضوع طرح‌ریزی و برنامه‌ریزی و تدبیرهایی است که الزاماً راه دوستی و همکاری با بومیان شهر را نمی‌پیماید و پدیده دوم، راهی را طی می‌کند، جدا از بلندپروازی‌های برنامه‌ریزی شده... پدیده اول، مصداق‌هایی ملموس از خواسته حاکمانی را دربردارد که در طول هزاران سال راه رسمی مستقل از مردم را پیموده‌اند و پدیده دوم در چارچوبی به‌ظاهر نامشخص و غیرقابل‌ارزیابی، نمایانگر پاره‌ای از خلیقات و اخلاقیات مردمی به شمار می‌آید که هیچ‌گاه فرصت نداشتند که توان‌های بالقوه خود را تجربه کنند. پدیده اول درگذر از یک نظام حکومتی به‌نظام دیگر و حتی در پی جابه‌جاشدن مدیران و مسئولان رسمی شهر می‌توان توقف‌هایی کم یا بیش کوتاه داشته باشد؛ اما

دولتی شکل انضمامی آن را مطرح می‌سازد. فضای انتزاعی همواره در نسبتی متضاد با فضای زیسته تاریخی است و به دنبال تصاحب و از آن خود ساختن است. از همین روست که درک انتزاعی مهندسی در متن گفتمان سیاسی-اقتصادی چند دهه اخیر، طرح تفصیلی را مبدل به ابزاری برای ایجاد سلطه و به‌ارمغان آوردن سودمندی، آسایش و ارزشمندی برای عده‌ای خاص و بار منفی روانی و زیست‌محیطی آن برای کل افراد جامعه کرده است. درواقع حقیقتی از شهر که لوفور به دنبال آن است، تأکید بر مناسبات سیاسی میان شهروندان (نگاه دولت‌شهری)، در برابر مناسبات اقتصادی (نگاه اربانیزیشن)، حاکم بر شهر مدرن است. وی جایگزینی هدف اقتصادی، «آزادی و کمال» به‌جای هدف سیاسی تاریخی «خشنودی و سعادت» را از دستاوردهای حاکم‌شدن نگاه سرمایه‌داری بر شهرهای غربی می‌داند؛ به‌عبارتی دیگر، فهم سیاسی از شهر که حامل بار معنایی تاریخی آن نیز بود، جای خود را به فهم اقتصادی‌ای داده که مفهوم «آزادی و به‌کمال‌رسیدن» را جایگزین مفهوم «خشنودی و سعادت» کرده است. با توجه به همین اصل است که هاروی چنین استدلال می‌کند که آزادی ساختن و بازساخته شهرها و خودمان یکی از بارزترین و درعین‌حال فراموش‌شده‌ترین حقوق بشر است و لازمه رسیدن به چنین آرمانی در کلان‌شهر تهران در ابتدای امر، روش صحیح برخورد با مسائل شهری است؛ چراکه برنامه‌ریزی فضایی کشور در عرصه عمل همواره فضا را به‌مثابه یک ظرف فرموله کرده است و از مفهوم‌پردازی منسجم از فضا غافل مانده است. نوعی از مفهوم‌پردازی که بتواند زندگی اجتماعی، روابط قدرت، سطح کالبدی فضا و همچنین فرم‌های مختلف دانش در/درباره فضا را در خود بگنجانند؛ به این معنا که به‌جای درک فضا به‌مثابه

بخش از اطلاعات به کار گرفته شد: بخش اول مصاحبه با کارشناسان حوزه برنامه‌ریزی کاربران زمین، بخش دوم مصاحبه‌ها با تعدادی از مسئولان شهرداری به خصوص در مناطقی که مراکز خرید، فراوانی بالا داشته است، انجام شده است. در این ارتباط با چند تن از نمایندگان شورای شهر تهران نیز مصاحبه‌هایی انجام شد که نتایج این مصاحبه‌ها در بخش اسنادی استفاده شده‌اند. موضوعاتی که با این کارشناسان و مسئولان در میان گذاشته شد، عبارت بود از: بررسی قوانین و مصوبات شهرداری برای ساخت‌وساز و نگهداری مراکز خرید، مطالعات زمینه‌ای و پیوست‌ها، سیاست‌های رسمی و غیررسمی شهری در خصوص گسترش مال‌ها، فرایند صدور مجوز برای ساخت و سازهای تجاری، نحوه اداره شهر در ارتباط با مراکز خرید و همچنین فروش تراکم، بررسی مشکلات و مسائل پیش‌رو، بررسی آینده شهر و مال‌ها در تهران بوده‌اند. بخش سوم مصاحبه‌ها با مصرف‌کنندگان این فضاهای تجاری شامل بازدیدکنندگان و خریداران و نیز خرده‌فروشی‌ها و اهالی محله‌های نزدیک این مجتمع‌های تجاری برای شناخت فضای زیسته آن‌ها انجام شده است.

در کنار این مصاحبه‌ها، مصاحبه‌های مطبوعاتی، نشست‌ها و سخنرانی‌هایی که فایل صوتی یا تصویری آن در سایت چهارراه منتشر شده است، گفت‌وگوهای رادیویی شبکه رادیو گفت‌وگو و رادیو تهران حول مال‌ها و تراکم‌فروشی و نیز اسنادی تاریخی که پیش‌تر کسانی دیگر در روند پژوهش‌های تاریخی خود آن‌ها را گردآوری کرده و در قالب کتاب، مقاله و... ارائه کرده‌اند. مصاحبه‌ها، گزارش‌های روزنامه‌ها، برخی اسناد و اصلاحیه‌های قانونی و... از این جمله‌اند.

پدیده دوم همانند حیات شهر توقف‌ناپذیر است. روح شهر است و مایع انسانی و فرهنگی زندگی درونی آن...» (فلامکی در حبیبی، ۱۳۹۱: ۱۵۴).

روش پژوهش

راهبرد غالب در این پژوهش براساس مسئله تعریف‌شده در ذهن پژوهشگر، راهبرد کیفی است. از آنجایی که در روش کیفی به جای جمع‌آوری داده، تأکید بر تولید داده است، در پژوهش حاضر نیز در بخش تحلیل یافته‌ها، نگارندگان به تفسیر یافته‌ها پرداخته‌اند؛ یعنی خود را محدود به جمع‌آوری داده نکرده‌اند. همچنین لازم به اشاره است که متناسب با راهبرد کیفی، از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی برای انجام پژوهش بهره برده شده است.

در این پژوهش بنا به ماهیت کیفی آن برای برآورده کردن معیار چندبُعدی‌سازی^۱ از چندین روش برای جمع‌آوری داده‌ها بهره گرفته‌ایم که عبارت‌اند از: مشاهده، مصاحبه و بررسی اسناد و مدارک. این روش‌ها بنای اصلی تحقیق را شکل می‌دهند (مارشال و راسمن، ۱۳۹۰: ۱۰۹). همچنین در رابطه با نمونه‌گیری برای انجام مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته، از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۲ یا زنجیره‌ای (یافتن موردهای مدنظر از طریق افرادی که افراد مطلع را می‌شناسند) (کرسول، ۱۳۹۶: ۱۵۶) استفاده شد و نمونه‌گیری تا زمانی تداوم یافت که پژوهش به اشباع نظری^۳ و کفایت رسید. مصاحبه عمیق با ۷ متخصص، اشباع نظری حاصل شد؛ اما به علت اطمینان بیشتر، مصاحبه‌ها تا ۱۰ مصاحبه ادامه یافت. برخی مصاحبه‌ها به صورت حضوری و برخی به دلیل شرایط کرونایی کشور به صورت غیرحضوری و از طریق اسکایپ و تلفن و نیز در دو مورد به صورت ارسال ایمیل انجام شده است. مصاحبه‌های فردی برای سه

1-Triangulation
2-Snowball Sampling
3-Theoretical Saturation

یافته‌های پژوهش

حق به‌شهر و الگوی برنامه‌ریزی مشارکتی در تولید فضای تجاری کلان‌شهر تهران

تهران امروز و دیگر کلان‌شهرهای ایران در تمامی سال‌های چهار دهه گذشته، عمدتاً تحت‌تأثیر دو نیروی مستقل که گاه مقوم هم بودند و گاه در تباین با یکدیگر، شکل گرفتند و تغییر شکل یافتند. از یک‌سو، نیروی تحمیل‌گرایش‌ها، سلیقه و سبک زندگی موردنظر حاکمان در شکل‌بخشیدن به کالدها و زیست‌روزمره شهری و کنترل شهروندان و از سوی دیگر الزامات انباشت سرمایه در اقتصاد ایران. چنین است که کلان‌شهرهای ما تبلور ویژگی‌ها و تناقض‌های ساختار سیاسی-ایدئولوژیک و نیز رشد مناسبات سرمایه‌داری در ایران بوده‌اند.

توسعه بی‌رویه مال‌ها در شهر تهران و سایر شهرها نوع جدیدی از اقتصاد سیاسی را بر شهر حاکم می‌کند که ادامه سیاست‌های پیشین است، اما منطق آن را پیچیده‌تر کرده‌است. تهران بخشی از این فرایند جهانی است و توسعه مال‌ها و مراکز تجاری در بدو امر، شهری مصرفی را بازتولید می‌کند و در مرتبه دوم نوعی جدید از فضای عمومی را خلق می‌کند که در آن، نظام‌های طرد به نحوی متفاوت از شهر فعال می‌شوند که نظام‌های پولی و سرمایه‌ای با آزادی‌های فردی در بستر ایدئولوژی شیعی در هم می‌آمیزند. همه مسئله شکل‌گیری نوع خاصی از شهر است که مسئله حق بر شهر و حق بر فضای عمومی را برای ما پیش می‌کشد. اینکه چه کسانی شهر را بازسازی و از نو بنا می‌کنند و در این بنای جدید شهروندان چه جایگاهی برای تصمیم‌گیری و درعین‌حال عمل در شهر دارند؟ و درنهایت منافع چنین دگردیسی در فضای شهری به چه سمتی سرازیر می‌شود؟

حق بر شهر یک چارچوب نظری است که می‌تواند راهنمای عمل ما در تدوین طرح و قوانین شهری و شکل‌دادن به فضای آن باشد. براساس این چارچوب نظری، همه ساکنان شهر این حق را دارند که به‌طور برابر از مزایای زندگی شهری بهره ببرند. علاوه‌براین، ساکنان شهر حق دارند در تمام تصمیم‌گیری‌هایی که منجر به تولید فضای شهری می‌شود، آزادانه و به شکلی مؤثر شرکت کنند. حق بهره‌برداری، تولید و تصرف فضای شهری در جهت کاربری‌های اجتماعی و عمومی به‌طوری‌که نفع اکثریت جامعه شهری را تأمین کند، دیگر محور چارچوب نظری حق بر شهر است. اگر به فرایند تهیه، اجرا و نظارت طرح‌های شهری در تهران توجه کنیم، متوجه می‌شویم مردم در تمام این مراحل تقریباً به‌طور کامل غایب هستند؛ درحالی‌که براساس آموزه حق بر شهر، این مردم و ذی‌نفعان هستند که باید نقش محوری و اساسی در تهیه این طرح‌ها داشته باشند و نهاد مدیریت شهری باید نقش واسط و تسهیل‌گر را برای عملی‌شدن خواست مردم ایفا کند. طبیعی است که طرح تفصیلی تهران که بدون حضور ذی‌نفعان تهیه و اجرا شده‌است، پس از گذشت سال‌ها هنوز بسیاری از احکام و تکالیفش بر روی کاغذ باقی‌مانده باشد. چنین طرحی که براساس ادعای خودش «سند اجرایی و ملاک عمل برای تحقق چشم‌انداز اهداف و راهبردها و همچنین تکوین سازمان فضایی طرح جامع، الگوی مطلوب توسعه شهر تهران، در افق طرح است» (ضوابط و مقررات طرح تفصیلی جدید شهر تهران، ۱۳۹۱: مقدمه) از آنجاکه پشتوانه مردمی و سرمایه اجتماعی نداشت، در هزارتوی بوروکراسی رخنه‌ناک شهرداری تهران گم شد و کسی هم نبود که سراغ آن را بگیرد. مطالبات کنشگران شهری و تلاش‌های شورای شهر هم به‌جایی

از آنجایی که سیاست‌گذاری شهر مهم‌ترین عرصه برای چانه‌زنی درباره شیوه‌های توزیع منافع و فرصت‌ها در شهرها از سوی ذی‌نفعان شهری است؛ از این رو ضرورت حضور شهروندان را در لایه‌های تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری شهرها موجب می‌شود. چنانچه مغفول ماندن سازوکارهای نهادی، ظرفیت‌سازی شفافیت، پاسخگویی، به‌کارگیری بودجه‌ریزی مشارکتی و برنامه‌ریزی مشارکت‌جو، باعث شده است که تصمیم‌گیری دموکراتیک برای مشارکت شهروندان به‌عنوان جدی‌ترین ذی‌نفع در حیات شهری امری دشوار و تا حدودی ناممکن شود. تقویت نهادهای مدنی و اجتماعی و ایجاد سازوکارهای نظارت و مشارکت شهروندان در روند تصمیم‌گیری‌ها درباره انتخاب و انجام پروژه‌های کلان‌شهری در کنار به‌کارگیری بودجه‌ریزی مشارکتی در چگونگی هزینه سرمایه‌های شهر از جمله مواردی است که در عمل می‌تواند منجر به تحقق حق به شهر در اداره شهرها شود. مسئله‌ای که با جامعه مدنی فعال محقق می‌شود؛ بنابراین بازتعریف سازوکارهای مشارکتی بر مبنای همه ذی‌نفعان، موجب تسهیل اداره امور شهر خواهد شد؛ چراکه ظرفیت برای شنیده شدن و دیده شدن منافع همه گروه‌های اجتماعی در شهر فراهم می‌شود. عنصر مشارکت نقطه اتصال محوری میان حق به شهر و سیاست‌گذاری شهری است.

«در «شهرهای کالایی شده» هر سوداگری می‌تواند با مدیران دولتی و شهری دادوستد کند و حق شهروندان به شهرشان را به راه‌های مختلف ضایع کند. در شهر رانتهی شهروندان حق انتخاب ندارند. این شهر کالایی شده توسط شهرداری‌ها که در آن فقط به درآمد پایدار خود فکر می‌کنند، به فروش گذاشته می‌شود. در اینجا دولت‌مردان بدون نهادسازی، تصمیماتی می‌گیرند که به وجوه متعدد آن توجه ندارند و عواقب مصیبت‌بارش را در نظر نمی‌گیرند.

نرسید. در همین زمینه است که سالاری، رئیس کمیسیون شهرسازی و معماری شورای شهر تهران بیان می‌کند که:

«در عمیق میان قانون و اجرا در مدیریت شهری همیشه به این دلیل نیست که مسئولان اجرایی نمی‌خواهند یا نمی‌توانند قانون را اجرایی کنند؛ بلکه علت آن است که آنچه ما به‌عنوان قانون تهیه می‌کنیم، صرف‌نظر از کیفیت فنی آن، فاقد نیروی پیش‌برنده‌ای به نام مشارکت مردمی است. واقعیت آن است که جامعه شهری هیچ نسبتی بین نیازها و خواسته‌های خود با طرح‌های شهری از جمله طرح تفصیلی پیدا نمی‌کند؛ بنابراین اجرای آن را مطالبه نمی‌کند، بر اجرای آن نظارتی نمی‌کند و از تخلف از آن یا خبردار نمی‌شود یا حتی در صورت خبردار شدن وقعی نمی‌نهد. طبیعی است که تا چنین رابطه‌ای بین طرح‌ها و قوانین شهری با مردم برقرار است، سرنوشتی بهتر از طرح تفصیلی فعلی پیدا نخواهند کرد؛ از این رو شهرداری تهران اگر می‌خواهد با بازنگری طرح تفصیلی به اهداف خود برسد، باید از همین حالا به فکر تأمین سرمایه اجتماعی برای اجرای آن باشد. راه به‌دست آوردن سرمایه اجتماعی هم این است که آحاد مردم، کنشگران و دیده‌بان‌های شهری و حرفه‌مندان به‌صورت نظام‌مند در تمام مراحل بازبینی حضور معنادار داشته باشند و حول مفاد آن بین ذی‌نفعان مختلف گفت‌وگو شکل بگیرد و حاصل گفت‌وگوها و مذاکرات تبدیل به قانون شود. حق بر شهر یک پارادایم مدد‌دانشگاهی نیست، بلکه یک قطب‌نما برای عمل و کنشگری سیاست‌ورزان برای بهبود زیست روزمره همگانی است. مدیریت شهری زمانی می‌تواند از آن دم بزند که تمام تصمیمات خود را بر مبنای راهنمایی این قطب‌نما اتخاذ کند» (سالاری، روزنامه *دنیای اقتصاد*، ۱۳۹۸، شماره: ۳۵۴۰۷۳۵).

ماهیست سیاست به‌گونه‌ای است که قادر است با به‌خدمت‌گرفتن نهادهای تصمیم‌گیر، قدرت خویش را در بازتعریف فضاها به‌کار گیرد و قدرت عمل جامعه مدنی و شهروندان را تحت‌الشعاع قرار دهد. محتمل است برای مهار و محدود کردن قدرت و نفوذ صاحبان سرمایه و بخش خصوصی در فضاهای عمومی شهر، لازم است بایسته‌های حق به شهر در ارکان کلان تصمیم‌سازی شهر نهادینه و قانونی شده تا دایره عمل سیاست‌گذاری شهر تحت کنترل و نظارت مناسب‌تری قرار گیرد و عناصر درون میدانگاه سیاست‌گذاری شهر از شعاع مدیران دولتی و سرمایه‌گذاران کلان به سطح ساکنان شهری گسترش داده شود. اگرچه سال‌هاست مدافعان حقوق شهروندی در این مسیر تلاش می‌کنند، اما این امر نیازمند تغییرات ساختاری با ایجاد ظرفیت‌های نهادی، قانونی و استراتژی‌های عملیاتی در بدنه سیاست‌گذاری و فرایند مدیریت شهری است.

«کالایی شدن انسان و شهر در کشورهای مختلف به‌خصوص در ایران زمانی اتفاق می‌افتد که جامعه مدنی ضعیف باشد. از لحاظ تاریخی وقتی سرمایه‌داری حاکم می‌شود و روابط اقتصادی و اجتماعی در جهان، خصلت سرمایه و الزامات دنیای سرمایه‌داری را به خود می‌گیرد؛ یعنی ارزش مصرفی را به ارزش مبادله تبدیل می‌کند. این مسئله، هم محاسنی دارد و هم معایبی. حسن آن این است که تولید انبوه را در جامعه ممکن می‌کند و تولید انبوه در نهایت به رقابت بین سرمایه‌دارها می‌انجامد و قیمت و کیفیت کالا و خدمات بالاتر می‌رود که این به‌نفع مصرف‌کننده‌ها است. برای همین سرمایه‌داری گسترش پیدا کرده است؛ وگرنه این نظام اگر هیچ منفعتی برای بشر نداشت، نمی‌توانست تا به امروز پابرجا بماند و موفق هم بشود. در هر صورت سرمایه‌داری، در مقایسه با نظام‌های دیگر، امکانات بیشتری برای بشریت فراهم کرده است؛ اما از طرف دیگر این نظام مشکلاتی را برای بشر و حیات او

وقتی در سال ۱۳۶۸ دولت مصوب کرد شهرداری‌ها خودبسندگی شوند، شهردار تهران هم به‌تنهایی تراکم‌فروشی، حقوق شهر و شهروندفروشی و سرمایه‌داری مولدفروشی را راه می‌اندازد که عاقبتی جز رکود مطلق در بخش مسکن و اقتصاد و رکود تورمی ندارد؛ یعنی هم خانوار و هم سرمایه‌دار مولد به مشکل برخورد می‌کنند. در کشورهای پیشرفته، جامعه مدنی، قوانین مدنی و... باعث شده که سرمایه در خدمت شهر باشد؛ اما در ایران نوعی رانت‌جویی رخ داده که حتی بدتر از کالایی شدن است و بنابراین، شهر در خدمت به‌دست‌آوردن رانت است، نه حتی سرمایه. شهر در خدمت رانت است و برای همین نمی‌تواند کالای قابل‌رقابت با خارج تولید کند و به جای کارخانه‌های ماچینی‌ها هستند که برای شهروندان ما تولید می‌کنند. تنها چاره این وضعیت آن است که مجراهای تغذیه بورژوازی مستغلات بسته بشود، درآمد پایدار در شهرداری‌ها به‌صورت ناگهانی از بین برود و نهادسازی جدیدی صورت گیرد. نباید شهرداری‌ها را رها کرد، بلکه نظام درآمد پایدار باید در کلان‌شهرها دانش‌بنیان شود. باید حقوق جمعی شهروندان به رسمیت شناخته شود تا آنان حق دعوی داشته باشند. هم‌اکنون حتی شوراهای شهر حق دعوی علیه تخلفات شهری را ندارند. نمایندگان مجلس حق استیضاح دارند، اما در لایحه مدیریت شهری حتی حق دعوی هم از شوراها گرفته شده است. جامعه مدنی در شهر بسیار ضعیف است، حتی ضعیف‌تر از کل جامعه، چرا؟ چون استقلال ندارد. باید نهادهای مدنی را تقویت کنیم و برای رشد پایدار شهر، اقتصاد پایدار و پویا بکوشیم تا هم حقوق بخش مولد جامعه به رسمیت شناخته شود، هم حقوق مردم و شهروندان جامعه. به نظر من فقط از طریق جامعه مدنی پیشرفته و قوی است که می‌توان به استیفای حقوق شهروندان و شهر و مقاومت در برابر موج فزاینده کالایی شدن شهرها پرداخت» (افتخارزاده در مصاحبه با ویژه‌نامه جامعه‌شناسی راه ابریشم، پرونده ویژه: کالایی شدن شهر، ۱۳۹۴: ۲۹: شماره ۲).

دوطبقه هستند، توجهی نمی‌شود و هرکسی می‌تواند در همان منطقه، ساختمان چند ده طبقه بسازد» (کمال اطهاری در مصاحبه با ویژه‌نامه جامعه‌شناسی راه ابریشم، پرونده ویژه: کالایی شدن شهر، ۱۳۹۴: ۲۸، شماره ۲). حکمروایی شهری به دنبال مشارکت حداکثری ذی‌نفعان در حل و بهبود معضلات و مسائل شهری است که همین امر موجب توجه بیش‌ازپیش به امر سیاست‌گذاری شهری شده است؛ چراکه مشارکت حداکثری در لایه‌های مختلف برنامه‌ریزی تا اجرا، زمینه‌ی پایداری تصمیمات را به همراه خواهد داشت. در غیر این صورت شکل ناقصی از حکمروایی شهری رشد می‌یابد که تنها ابزار اجرایی سیاست‌گذار شهری خواهد بود. آنچه تاکنون مغفول سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان بوده است.

«اساساً هیچ‌وقت در ایران، ایده حکمروایی شهری، مطرح نبوده است. در واقع دولت مرکزی، قبول نداشت که دولت محلی داشته باشد.

بحث من این است که بی‌توجهی به حقوق شهروندی و بی‌توجهی به مفهوم حکمروایی شهروندی باعث شده است که برای تمام فضاهای شهری، قیمت بگذارند؛ بنابراین از نظر من، همه‌چیز به این برمی‌گردد که باید به‌نظام حکمروایی شهری برگردیم. قانون‌گرایی وقتی است که اراده عمومی وجود داشته باشد. اراده عمومی باید هم حق پرسشگری و هم حق اعمال تصمیم داشته باشد. اگر اراده عمومی بگوید من شورای اسلامی شهر دارم، اما این شورای اسلامی شهر در نهایت نتواند شهردار انتخاب کند و انتخاب شهردار و مصوباتش هم کسی دیگر باید تأیید کند، دیگر مفهوم قانون‌گرایی ندارد و از حیز انتفاع ساقط شده است» (آخوندی در گفتگو با روزنامه شرق، دوشنبه ۲۵/سفند ۱۳۹۹، شماره ۳۹۶۳).

به دلیل اقتصاد دولتی و بی‌نیازی به مشارکت مردمی از سوی دولت، جامعه مدنی فعال شکل نمی‌گیرد و از آنجایی که یکی از بارزترین مشخصه‌های نظام مبتنی بر

به وجود آورده است و همه‌ی وجوه حیات را به کالا تبدیل کرده است یا تمایل دارد به کالا تبدیل کند: از نیروی کار گرفته تا زمین. برای همین اقتصاددان‌های مطرحی چون «کارل پولانی» که چپ هم نبوده است، می‌گویند: در نظام سرمایه‌داری باید از اینکه انسان، طبیعت و پول به بازار سپرده شود، جلوگیری کنیم؛ چون همه‌ی مسائل و مصائب جامعه چون فاشیسم و استالینیسم ناشی از همین مسئله بوده است. در کشورهای پیشرفته که جامعه مدنی قوی دارد و دولت رفاه در آنجا قوی است؛ به‌عنوان نمونه در اروپا، از هر دو مورد فروش انسان و طبیعت جلوگیری می‌کند؛ یعنی با سازوکار دولت رفاه و تأمین اجتماعی بسیار پیشرفته اجازه نمی‌دهد انسان کالا شود. در اینجا از مسکن و طبیعت هم حفاظت می‌کند. حتی در ایالات متحده آمریکا که یک نوع سرمایه‌داری افسارگسیخته حاکم است، در موارد شهرسازی، جامعه مدنی به هیچ‌کس رحم نمی‌کند؛ چنانکه از حوالی دهه ۱۹۵۰ میلادی، قوانین شهرسازی در آمریکا هیچ‌گونه تغییری پیدا نکرده است. حقوق جمعی در هیچ جای جهان قابل‌مبادله نیست، پس اینکه در ایران گفته می‌شود عقلانیت اقتصادی حکم می‌کند تراکم‌فروشی شود، مغلطه‌ای بیش نیست. اگر در یک کشور خارجی براساس همین عقلانیت اقتصادی گفته شود که بیاییم زمین‌های کشاورزی را به فروش برسانیم، هیچ‌کس آن را نمی‌پذیرد؛ بلکه جامعه مدنی و نفع جمعی با تمام قوا مانع چنین اعمالی می‌شود. تغییر تراکم در ایالات متحده به‌صورت منفی است، به‌طوری‌که احتمالاً ساختمانی دوطبقه به یک طبقه تبدیل می‌شود، مگر اینکه طرحی باشد که مردم آن را قبول کنند. این کاری بسیار دشوار است که در آنجا منطقه‌ای را بکوبید و در آن مرتفع‌سازی کنند؛ ولی در ایران ساختمان یک طبقه می‌تواند حتی تا ده‌ها طبقه مرتفع شود. این یعنی به حقوق جمعی و حق آن شهروندانی که در منطقه‌شان ساختمان‌ها حداکثر

درآورده‌است و نتیجه آن چیزی نیست جز شکست طرح‌ها و برنامه‌های شهر.

«در پاسخ به این سؤال که دلیل ناکامی‌ها یا شکست‌های برنامه‌ریزی شهری ما چه بوده‌است؟ به نظر من این یک مسئله فنی (مثلاً در حوزه تخصص شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری) نیست. مسئله این است که ما بسترسازی و نهادسازی لازم را نداریم. چرا؟ چون ساختار قدرت دموکراتیک نیست؛ بنابراین این فرایند «برنامه‌ریزی مشارکتی» را به این معنا که در درجه اول شامل «اظهار عقیده همه گروه‌های ذی‌نفع طرف طرح» و در درجه دوم «پاسخگویی نهادها و مقامات به گروه‌های ذی‌نفع» در یک فضای شفاف باشد، نداشته‌ایم و نداریم، و من فکر می‌کنم بخش مهمی از ضعف‌هایی که در نظام برنامه‌ریزی شهری می‌بینیم، ناشی از همین است» (فردین یزدانی در غما، ۱۳۹۲: ۲۲۵-۲۲۴).

مسئله مهمی که آخوندی نیز بر آن تأکید دارد:

«در ایران همچنان قدرت‌های مرکزی کالای عمومی شهری یا به عبارت دقیق‌تر محلی را تولید می‌کنند، بدون اینکه فرایندی را در جهت هم‌راستسازی و ایجاد اجماع بین ذی‌نفعان و نهادهای محلی طی کنند، بدون آنکه نسبت به آنچه تولید می‌کنند، هیچ‌گونه نیازی به پاسخ‌گویی یا حداقل هماهنگی با مقامات شهری داشته باشند. در واقع در ایران، این قدرت مرکزی است که تصمیم می‌گیرد کالایی عمومی با عنوان برنامه شهری برای هر شهر تهیه کند. مشاوران نیز در خدمت او هستند و استفاده از کارشناس و مشاور جزئی از فرایند تولید کالای عمومی در درون سازمان دولت مرکزی است. این مفهوم مشارکت و گفتگو ایجاد اجماع در بین ذی‌نفعان و شهروندان یا مشارکت فعال جامعه حرفه‌ای نیست؛ بلکه بخشی از فرایند تدوین و طراحی آن چیزی است که دولت مرکزی تصمیم گرفته است. در واقع این مشاوره برای

رانت، مشکلات تورمی است؛ از این رو سرمایه‌دار گرایش به سرمایه‌گذاری در املاک و مستغلات پیدا می‌کند و به همین دلیل سوداگری زمین شکل می‌گیرد.

«از جایی به بعد قرار شد حقوق مردم فروخته و تبدیل به ریال شود و در این روند هیچ محدودیتی وجود نداشت. دهه ۷۰ که وزیر مسکن و شهرسازی بودم و هنوز داستان شهرفروشی، این قدر گسترش پیدا نکرده بود، بنیاد مستضعفان شروع به ساخت و ساز برج‌هایی در فضاهای سبز شهرک غرب کرده بود. حساس شدم و پیگیری کردم که چطور در کاربری فضای سبز برج می‌سازند؟ از شهردار وقت پرسیدم که در پاسخ گفتند بنیاد تخلف کرده و ما توافقی کرده‌ایم که آن‌ها برای پی‌کندن از ما پروانه نگیرند و بعد از ما پروانه بگیرند. بعد هم گفتند خیلی کارشان اشتباه بوده و برطبق توافق پیش نرفته‌اند. هم‌زمان از مسئول بنیاد مستضعفان آن زمان پرسیدم که چرا این کار را کردید؟ گفت این شهرداری‌ها، خیلی آدم‌های بی‌تعهدی هستند که اول با ما توافقی کردند که برای پی‌کندن، پروانه نگیریم و حالا که پی را کنده‌ایم، می‌گویند ما قبول نداریم و به ما پروانه نمی‌دهند و چون پروانه نداریم، نمی‌توانیم از بانک وام و تسهیلات بگیریم. بعد متوجه شدم مبنای توافقشان یک برگه کاغذ است که توافق کرده‌اند در هر جای تهران، بدون رعایت هرگونه اصولی، بنیاد مستضعفان حق دارد تا هرچقدر خواست، پی بکند. صحبت بر سر این است که اگر حکمروایی شهری وجود داشت و اختیار آن محل در اختیار مردم آن بود، مگر مردم محل اجازه می‌دادند که کسی در فضای سبزشان، ۲۰ متر گودبرداری کند؟ می‌گفتند آنجا فضای سبز است و باید در اختیار مردم باشد» (آخوندی در گفتگو با روزنامه شرق، دوشنبه ۲۵/سفند ۱۳۹۹، شماره ۳۹۶۳).

ساختار و روابط سرمایه‌داری که همه‌چیز را از دید سرمایه می‌بیند، بیشترین تأثیر را بر کنش‌های شهری و فضا گذاشته و جریان‌های شهری را به نفع خود

جواب نمی‌دهد. حال سؤال این است که در شرایطی که خواستار حکمرانی شهری باشیم؛ در صورتی که منابع مالی آن‌چنان که بایسته باید باشد، نیست، یا حداقل به اندازه کافی منابع لازم در دسترس نیست، چطور می‌توان این تأمین مالی را به سرانجام رساند، درآمد پایدار ایجاد کرد و اولویت‌هایی که در حکمرانی شهری و به نفع شهروندان و شهر است محقق کرد و در نهایت شهر را اداره کرد. سوالی که آخوندی راه‌حل آن را چیزی جز کاهش هزینه و افزایش درآمدهای مالیاتی نمی‌بیند:

«هزینه‌های شهری، به شدت افزون شده‌است. الان فکر می‌کنم هزینه‌های شهرداری تهران در این ۳۰ سال، حداقل ۱۰ برابر شده‌است؛ بنابراین بخشی از این داستان به ولخرجی‌ها برمی‌گردد. اگر پول مفت وجود نداشت، کسی می‌توانست جرئت کند و پل صدر را اجرا کند؟ بنابراین، بخشی این است که مال مردم، حساب و کتاب دارد. مگر می‌شود کسی از مال مردم، پز بدهد و طرح‌های مالی‌خویلیایی در شهر اجرا کند؟ بنابراین بخشی باید از طریق کاهش هزینه ایجاد شود. نکته بعدی، درآمد است. به درآمد که برمی‌گردیم، دو نکته وجود دارد. اساساً مالیات چیست؟ مالیات این است که ما شهروندان از آنچه به دست می‌آوریم، باید مالیاتی بدهیم تا بتوانیم زندگی کنیم. بخشی خدمات اجتماعی بگیریم و بخشی خدمات ملی بگیریم؛ مانند خدمات امنیت، خدمات دفاع، نظم عمومی و قاعده عمومی. بحث من این است که الان چون در ایران، دولت محلی را به رسمیت نمی‌شناسند، حالتش این است که دولت مرکزی، کمک می‌کند به شهرداری‌ها. در صورتی که مالیات برای شهرداری‌هاست. این‌ها کمک نیست. این ارزش‌افزوده مالیات در کجا ایجاد شده‌است؟ آن چیزی که در شهر اصفهان ایجاد شده، برای مردم اصفهان است. اگر در سنج ایجاد شده، برای مردم سنج است. اگر هم در چابهار ایجاد شده،

قدرت مرکزی در قالب برون‌سپاری است و به مفهوم سرچشمه‌گرفتن تصمیم‌های محلی از جانب شهروندان نیست. این به نظر من بزرگ‌ترین مسئله برنامه‌ریزی شهری در ایران است...» (آخوندی در غمامی، ۱۳۹۲: ۱۶-۱۵).

بنابراین نتیجه آن شد که شهرداری‌ها هر روز از این فضای دموکراتیک و شفاف دورتر و دورتر شدند و شهرفروشی اولویت اول درآمدی شهر قرار گرفت:

«... بعدها، این اتفاق که افتاد [تراکم فروشی]، درآمد آن به دهان شهرداری‌ها خیلی مزه کرد. چون بقیه درآمدهایی که در شهرداری بود، هم درآمدها، هم منبع آن و هم محل هزینه آن مشخص بود؛ اما تراکم فروشی، منبع، میزان درآمد و نحوه هزینه آن، تابع تشریفات قانونی نبود؛ بنابراین عملاً بعد از مدتی که شهرداری‌ها به این نوع درآمدها عادت کردند، خودشان از اینکه به این سمت بروند که درآمدهای پایدار و قانونی داشته باشند، منصرف شدند. این درآمد سهل‌الحصول بدون زحمت، خدمت و انتظار برای مردم است؛ اما در پرداخت عوارض روند پرداخت زحمت دارد و بعدش پاسخ‌گویی لازم است و این روند برای مدیرانی که می‌خواهند پشت یک میز بنشینند و باهم توافق کنند، کار سختی است. این روش خیلی آسان و بی‌دردسری برای شهرداری‌هاست» (آخوندی در گفتگو با روزنامه شرق، دوشنبه ۲۵ اسفند ۱۳۹۹، شماره ۳۹۶۳).

آنچه در نگاه اول در مورد حکمرانی شهری و کاهش شهرفروشی اشاره شد، مواردی هستند که تا حد زیادی، نیاز به درآمد دارند و پول می‌خواهند، مسئله‌ای که بارها و بارها مسئولان شهر و شهرداری تهران به نبود آن اعتراض داشته و دارند و در این چند دهه بسیار اعلام کرده‌اند. در نتیجه مدیریت نامناسب یا به هر ترتیبی که هست، عوارض شهری، مالیات یا مالیات بر ارزش‌افزوده یا هر منابع پایداری که دارند،

برای مردم چابهار است. این نیست که بگوییم دولت، بخشی از این هزینه‌ها را به شهرداری‌ها کمک می‌کند» (آخوندی در گفتگو با روزنامه شرق، دوشنبه ۲۵ اسفند ۱۳۹۹، شماره ۳۹۶۳).

فرایندی که دکتر فیروز توفیق نیز بر آن صحنه می‌گذارد: «یادم است زمانی، یکی از شهرداران در تلویزیون مصاحبه‌ای داشت که به این نتیجه رسیده بود که هزینه مدیریت و عمران شهری در تهران را بالاخره باید تهرانی‌ها بپردازند. همین جمله را که گفت، مجری برنامه برآشفته پرسید که «بازمی‌خواهید عوارض ببندید؟ بازمی‌خواهید مالیات بگیرید؟ و...؛ به طوری که شهردار محترم ناگزیر شد به نحوی سر مطلب را به هم بیاورد. حال آنکه این مطلب از موازین مورد تأیید منشور تهران بود که در تهیه آن بسیاری از کارشناسان و مسئولان امور شهری شرکت داشتند. منظورم این است که شما باید توجه داشته باشید که در حال حاضر نه مردم مستضعف و مستمند که بازاری‌ها و بازرگانان نیز به زحمت مالیات ۳ تا ۴ درصد ارزش افزوده را می‌پردازند. اگر بخواهید تهران را اصلاح بکنید و روش تغییر کاربری و تراکم‌فروشی را کنار بگذارید، ناگزیر باید برای مثال، سهم عوارض نوسازی را در درآمد شهرداری از دو درصد کنونی به ۳۰ درصد برسانید؛ ولی وقتی می‌بینید که وصول مالیات به میزان ۳-۴ درصد آن‌هم از افرادی که نسبتاً مرفه هستند - و نه فقرا- به این دشواری است، باید بدانید که در کوتاه‌مدت اصلاً نمی‌توانید با این مشکل مواجه بشوید. پس باید برنامه حداقل ۱۰ تا ۲۰ ساله داشته باشید تا به تدریج روش فعلی را با روشی بهتر جایگزین کنید. علت هم این است که هم مالکان و هم شهرداری و هم مردم عادی با تراکم‌فروشی و تغییر کاربری مشکلی ندارند و به فکر عواقب بلندمدت آن هم نیستند. برای اینکه از مردم عادی پولی نمی‌گیرند، از کسی که زمین دارد می‌گیرند و به او هم امتیازاتی می‌دهند، او

هم راضی است؛ چون قیمت زمین او از مترمربعی مثلاً ۲۰۰ هزار تومان به ۵ یا ۱۰ میلیون تومان رسیده است. همه راضی‌اند، حالا شما می‌خواهید این را عوض کنید و این به نظر من در کوتاه‌مدت و به‌فوریّت اصلاً قابل تغییر نیست. باید دید آیا شهرداری به تدریج دارد به سمت قابل‌قبولی حرکت می‌کند یا نه. اگر به تدریج در جهت درست حرکت می‌کند که کاری درست و قابل تأیید است و فقط در این صورت نمی‌شود گفت که ما دچار آشفتگی هستیم» (دکتر فیروز توفیق در غمامی، ۱۳۹۲: ۹۹-۹۱).

«این هم که می‌فرمایید مردم - حتی قشر مرفه - حاضر نیستند برای شهرشان مالیات بدهند؛ در حالی که شارژ ماهانه ساختمان یا مجتمعی را که در آن زندگی می‌کنند، به راحتی می‌پردازند، به نظر من به دلیل همین منابع است که بدون نیاز به مردم در اختیار دولت قرار دارد. شهرداری اگر بخواهد از مردم پول بگیرد - در حدی که به نیازهای شهر پاسخگو باشد - باید حساب و کتاب پس بدهد و پاسخگو باشد؛ درست مثل هیئت‌مدیره یک مجتمع مسکونی و چون نمی‌تواند - و یا نمی‌خواهد - پاسخگو باشد، ترجیح می‌دهد از منابع دیگری - مثل همین تراکم‌فروشی و تغییر کاربری - و در واقع همان پول نفت استفاده کند» (دکتر فیروز توفیق در غمامی، ۱۳۹۲: ۱۰۱).

از آنجایی که در نظام‌های مبتنی بر رانت، مستغلات شهری، چه مسکن و چه فضاهای اداری و تجاری، بازار جذابی در فضای اقتصادی است و جذابیت خود را حتی در زمان رکود حفظ می‌کند؛ بنابراین آن بخشی از سوداگری در شهرداری هم که وجود دارد، از تراکم و هولوگرام و رابطه‌های رانتی و هر چیز دیگری که وجود دارد، باز به این سمت گرایش پیدا می‌کند؛ از این‌رو هر چقدر جذابیت مستغلات بالا باشد، سوداگری و فضای فروش تراکم و شهرفروشی نیز همچنان در این حوزه برقرار است.

برنامه‌ریز به دلیل عدم فهم انضمامی (فلسفی) فضا، فاقد توانایی در جهت‌دهی مقیاس برنامه‌ریزی به سمت زندگی افراد و بیشتر منجر به راهکاری مقطعی می‌شود. در همین سیاق، برنامه‌ریزی شهری نیز بدون توجه به ساختارها و کارکردهای گوناگون شهرها، به فرمالیسم (نقشه) طرح تفصیلی تقلیل یافته‌است. این طرح منطق اصلی به اصطلاح برنامه‌ریزی در شهرهای کشور در راستای جاودانه‌سازی آرمان‌های سوژکتیویسم مهندسی است. شهرساز برحسب درک شهودی (انتزاعی) از فضا، شهر را چون چارچوبی آهنین در نظر دارد و زمین را با کدهای گوناگون «پهنه‌بندی» و به عبارتی دیگر «ارزش‌گذاری» می‌کند؛ از این رو فهم انتزاعی منتج به نقشه و غفلت از سیاست‌های واسطه‌ای چون فلسفه‌اندیشی، جامعه‌مدنی، نظام مالیاتی و... در شرایط تورم‌های دوره‌ای کشور، باعث مبدل شدن نقشه طرح تفصیلی به ابزار انباشت رانت، با مطیع‌سازی متقابل تهیه‌کنندگان، تأییدکنندگان، تصویب‌کنندگان، ابلاغ‌کنندگان و اجراکنندگان طرح شده‌است؛ بنابراین پدیدارشدن فضای انتزاعی حاکم بر طرح‌های توسعه شهری در ایران ناشی از بی‌سیاستی‌هایی به شرح زیر است:

در متن ساختار بوروکراتیک متمرکز از بالا به پایین، ارتباط مدنی بین شورا، شهرداری و شهروندان وجود ندارد. عدم ارتباط مدنی سازمان‌های اداری سطح شهرهای کشور با شورای شهر را باید در بستر ساختارهای ملی بررسی کرد. وابسته‌بودن سایر سازمان‌ها به منابع درآمدی ناشی از فروش نفت، باعث تابع‌شدن آن‌ها به دستگاه‌های بالادست و پاسخ‌گونی‌بودن به شورای شهر شده‌است (احمدی، ۱۳۹۸: ۱۹۷). به‌زعم مدنی‌پور (۱۳۸۱)، دولت‌های پس از انقلاب اسلامی، از پذیرش یک نظام دموکراتیک مدیریت شهری که در آن شهرداری و شورای شهر، مشروعیت و اختیار را نه

اگر مالیات را به‌عنوان شاخصی برای اتکای شهرداری به مردم و همچنین فروش تراکم و تغییر کاربری را به‌عنوان شاخص‌هایی برای اتکای شهرداری بر بورژوازی املاک در نظر بگیریم؛ براساس آمار به‌دست آمده از بودجه ۷ کلان‌شهر جهان، شهرداری تهران کمترین اتکا را به مردم و بیشترین وابستگی را به دادن رانت به بخش املاک و مستغلات دارد. همچنین در ۶ کلان‌شهر دیگر عملاً دادن رانت به‌منظور درآمدزایی هیچ جایگاهی ندارد و بیش از ۶۰ درصد از درآمدهای آن‌ها به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از طریق دریافت مالیات از مردم تأمین می‌شود (قادری در گفتگو با عیار آنلاین، ۳۰ مرداد ۱۳۹۶).

تفاوت ۵۰ درصدی سهم مالیات بین کلان‌شهر تهران و شش کلان‌شهر بزرگ دنیا نشان‌دهنده این است که عملاً خلأ درآمدزایی از طریق تغییر کاربری و فروش تراکم در این کلان‌شهرها با دریافت مالیات جبران شده‌است؛ بنابراین عامل اصلی بالابودن درآمدزایی از طریق فروش تراکم و تغییر کاربری در شهرداری تهران، نبود جایگاه و سهم مناسب مالیات در بودجه شهرداری است و اگر شهرداری تهران بخواهد جایگزینی را به‌منظور حذف این نوع درآمدهای ناپایدار پیدا کند، باید سهم مالیات را از طریق دریافت انواع مختلف مالیات مانند مالیات بر درآمد، مالیات بر شرکت‌ها، مالیات بر املاک و دارایی و... بهبود بخشد و این شکاف ۴۳ درصدی را از طریق مالیات جبران کند» (قادری در گفتگو با عیار آنلاین، ۳۰ مرداد ۱۳۹۶).

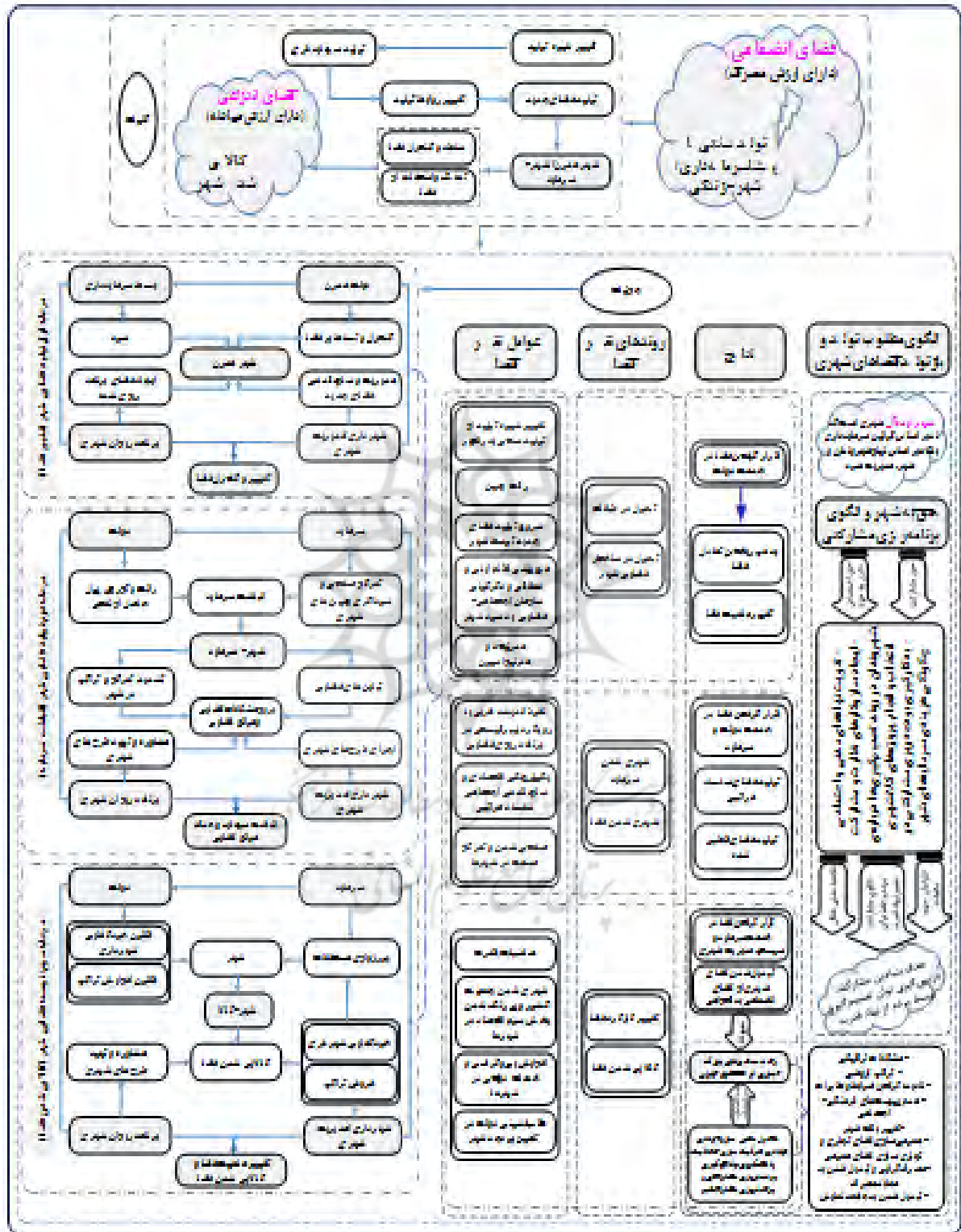
«برای آنکه مال‌ها به‌جای بحران، به یک فرصت برای شهرهای کشور تبدیل شوند، از یک‌سو لازم است هر یک از مال‌ها به مطالعات پیوست مجهز شوند و از سوی دیگر مدیریت شهری به‌جای اخذ عوارض صدور پروانه، همچون دیگر نقاط دنیا عوارض بهره‌برداری از مال‌ها دریافت کند تا به این ترتیب مدیریت شهری یک نوع درآمد پایدار کسب کند» (مصاحبه).

تمایزات فضایی را تجربه کرده‌است. از سویی با تأثیرگرفتن از جریان سرمایه، موجب تغییر ساختارهای اقتصادی شده و از سوی دیگر، برای حذف موانع فضایی و نیز برای تداوم حرکت سرمایه، با ایجاد تغییرات در ساختارهای کالبدی، موجب تسهیل روند حرکتی خود شده‌است. از این رو هیچ‌گاه به تدفین گزاره‌هایی که در طرح‌های فضایی مختلف ارائه شده، پرداخته نشده‌است و سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها بیش از آنکه انسان‌محور باشد، همیشه با فرضیاتی اقتصادی همراه با روابط قدرت بوده‌است؛ بنابراین وظیفه مدیریت شهری این است که جهت‌گیری این سرمایه‌گذاری‌ها را به جایی که به نفع شهر است هدایت کنند؛ چنانکه دیوید هاروی نیز در نظریه حق به شهر تأکید می‌کند، شهر ایده‌آل شهری است که نه براساس قوانین سرمایه‌داری بلکه براساس نیاز شهروندان و شهر مدیریت شود (Harvey, 2003: 22; 2012: 76).

از دولت مرکزی، بلکه از شهروندان کسب می‌کنند، خودداری کرده‌اند.

با این اوصاف آنچه مغفول مانده‌است، حق به شهر است که در اقتصاد رانتی، فضایی برای چنین حقی به وجود نیامده و کاملاً کنار گذاشته شده‌است. فضای به وجود آمده کاملاً یک فضای انتزاعی است و به مثابه مناسبات سرمایه‌داری عمل می‌کند؛ بنابراین حق شهروندی در چنین فضایی به فراموشی سپرده می‌شود. چنانچه در شهرهای ایران فضای شهری متأثر از دولت و سرمایه است؛ برآیند آن در بورژوازی مستغلات نمود کرده و شهر را براساس ارزش مبادله‌ای آن تولید کرده‌است؛ از این رو برآیند چنین جریانی را در پدیده تراکم‌فروشی، فضاهای انحصاری (پالادیوم و کورش) تصمیمات گروه‌های نفوذ (برج میلاد) یا در پروژه مسکن مهر می‌توان مشاهده کرد.

بر این اساس تأثیر جریان سرمایه بر عدم تعادل فضایی و شناخت مکانیزم آن در فضاهای شهری، شهرهای ایران، به‌خصوص شهر تهران، به‌واسطه نظام سرمایه‌داری، رانت زمین و تراکم‌فروشی، تغییرات و

شکل ۲: مدل مفهومی پژوهش
تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۰

بحث

نیاز مدیریت شهری به کسب درآمد برای تأمین مخارج دیوانسالاری گسترده شهرداری و هزینه‌های پروژه‌های عظیم مانند پل‌های طبقاتی و تونل‌های شهری موجب پی‌جویی سیاست‌نویسان درآمذایی به هر قیمت و سلطه ارزش‌های «کاسب‌کارانه» بر شهر شده‌است. در پرتو این سیاست، سهل‌گیری در تغییر کاربری‌های عمومی نظیر فضاهای سبز به فضاهای تجاری، شرکت در پروژه‌های انتفاعی و صدور بی‌رویه پروانه‌های ساخت اتفاق افتاده‌است که یکی از پیامدهای آن در عرصه فضای شهر، رشد فزاینده و انفجاری انواع مراکز خرید غول‌آسا یا مگامال‌ها در شهر تهران و برخی شهرهای بزرگ کشور بوده‌است.

توسعه بی‌رویه مال‌ها در شهر تهران و سایر شهرها نوع جدیدی از اقتصاد سیاسی را بر شهر حاکم می‌کند که اگرچه ادامه سیاست‌های پیشین است؛ اما منطلق آن را پیچیده‌تر کرده‌است. تهران بخشی از این فرایند جهانی است و توسعه مال‌ها و مراکز تجاری در بدو امر شهری مصرفی را بازتولید می‌کند و در مرتبه دوم، نوعی جدید از فضای عمومی را خلق می‌کند که در آن نظام‌های طرد به نحوی متفاوت از شهر فعال می‌شوند، نظام‌های پولی و سرمایه‌ای با آزادی‌های فردی در بستر ایدئولوژی شیعی در هم می‌آمیزند. همه مسئله، شکل‌گیری نوع خاصی از شهر است که مسئله حق بر شهر و حق بر فضای عمومی را برای ما پیش می‌کشد. اینکه چه کسانی شهر را بازسازی و از نو بنا می‌کنند و در این بنای جدید شهروندان چه جایگاهی برای تصمیم‌گیری و درعین‌حال عمل در شهر دارند؟ و درنهایت منافع چنین دگردیسی در فضای شهری به چه سمتی سرازیر می‌شود؟

حق به شهر لوفور، آزادی شهروندان برای مشارکت در استفاده و تولید فضای شهری است. لوفور با طرح مفهوم حق به شهر، رویکردی نو و رادیکال نسبت به

شهر مطرح کرد و ساختارهای اجتماعی و سیاسی قرن بیستم را به چالش کشید. از نظر لوفور، شهرهای امروزی منعکس‌کننده روابط سرمایه‌داری و نظام قدرت‌اند و فضاهای شهری اساساً به دلیل ارزش‌های مبادله‌ای‌شان اهمیت می‌یابند؛ از این رو آنچه لوفور در شهر به مثابه اثری هنری معرفی می‌کند، پایمال می‌شود. حق به شهر از دیدگاهی به تغییرات شهری منجر می‌شود که ماهیت شهروند و شهروندبودن را به‌عنوان چالشی مهم پیش‌روی شهرها قرار می‌دهد و شهر را مهم‌ترین لایه تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری (مکانی که در آن ارزش اجتماعی فضاهای شهری با ارزش مبادله‌ای آن برابری می‌کند) معرفی می‌کند؛ از این رو، مفهوم حق به شهر مطرح‌شده توسط لوفور مفاهیمی چون بودن، تنوع و رقابت بر سر فضا را دربر می‌گیرد؛ بنابراین تولید فضا از طریق کنش اجتماعی را نمی‌توان بدون مشارکت شهروندان در آن تصور کرد. هدف‌بنیادین مشارکت، بازپس‌گیری توان تصمیم‌گیری توسط مردم از نهاد قدرت است و به همین دلیل می‌توان الگوهای مشارکت را به مثابه الگوهای جابه‌جایی قدرت میان نهادها و مردم در نظر گرفت؛ به بیانی دیگر باید از طریق پیگیری مداوم حق به شهر، در برابر هژمونی تولید فضای سرمایه‌دارانه ایستادگی کرد و راهبردی رهایی‌بخش اتخاذ کرد.

مفهوم مشارکت از ابتدا با امر سیاسی و حق مشارکت در حاکمیت پیوند خورده‌است و این پیوند را می‌توان همان حلقه مفقوده‌ای دانست که دانش برنامه‌ریزی را از مردم و سیاست جدا ساخته و متخصصان را به سطح ابزارهایی در دست نهادهای قدرت و ثروت برای تغییر فضای زندگی و تثبیت تسلط آنان بر تمامی جوانب حیات شهری فروکاسته است؛ امری که می‌توان حضورش را در الگوهای مشارکتی انتهای قرن بیستم و در دوره سیادت نئولیبرالیسم به خوبی حس کرد. الگوهای مشارکتی مذکور از یک سو فضا را چونان پدیده‌های منفعل، چیزی بی‌جان و تهی از قدرت و تنها

فضای زیسته و تجربه‌شده انسانی که نمود آن فضای انحصاری و فردی غیرمشارکتی) است؛ بنابراین می‌توان گفت که فضای تولیدشده در کلان‌شهر تهران به‌طور عام و فضای تولیدشده مجتمع‌های بزرگ تجاری و مگامال‌ها درون آن به‌طور اخص یک فضای اجتماعی نیست، زیرا که نیروهای اجتماعی، خلق‌کننده چنین فضایی نیست. فضای شهری تولیدشده در کلان‌شهر تهران حاصل اقتصاد رانتی و در راستای تأمین نیازها و خواست‌های قدرت‌های در سایه، گروه‌های نفوذ و بورژوازی مستغلات است که فضایی به‌شدت انحصاری، غیرمشارکتی، فردی و فاقد مقیاس انسانی است. فرایندی که باعث شده هویت کلان‌شهر تهران تحت‌وشعاع آن قرار گیرد؛ چراکه حفظ خاطره و گذشته شهر نیازمند چشم‌پستن بر سود و ثروت است؛ بنابراین در شهری که هر متر زمین آن میلیون‌ها تومان ارزش دارد و با ساخت‌وساز در آن می‌توان به سود بیشتر رسید، با احداث مراکز بزرگ تجاری (مال‌ها و مگامال‌ها) می‌توان موقعیت‌های منحصر به‌فردی به‌وجود آورد و بر ارزش مالی افزود. در شهری که آسمانش تسخیرشده توسط جرقیل‌هاست؛ حفظ خاطره و هویت‌شهر جایی ندارد؛ از این‌رو تصویر شهر همان تصویر قدرت و ثروت طبقه سرمایه‌دار است.

نکته حائز اهمیت دیگر نشانگان قریب‌الوقوع مرگ مال‌ها و مگامال‌ها و ضرورت توجه به تغییر کاربری آن‌هاست. در چند سال اخیر شهرداری تهران سعی کرد تا با اعمال ممنوعیت برای ساخت‌وساز مراکز تجاری چندمنظوره در مناطق اشباع‌شده، ساماندهی کند؛ اما همچنان بازار ساخت‌وساز مجتمع‌های تجاری بزرگ در این محدوده‌ها که مجوزهای آن سال‌ها قبل صادر شده، داغ است. در حال حاضر بیش از ۶۰ تا ۷۰ درصد از «مال‌های در حال ساخت، در مناطق یک تا پنج و

به‌صورت کالایی برای مبادله در نظر می‌آورند؛ از سوی دیگر با نادیده‌انگاشتن و پنهان‌ساختن مبارزه برای احقاق حق محرومان به‌عنوان ریشه‌های تاریخی خود و در نتیجه تضاد همیشگی میان دو کنشگر مردم و نهاد قدرت متمرکز شهری، معادله قدرت را به نفع نهاد قدرت صورت‌بندی می‌کنند. الگوی مشارکت فضا-مردم از دل نقد این نظریات برآمده و در نتیجه از یک‌سو با اتکا به تئوری کنشگر- شبکه، فضا و به‌ویژه فضای شهری را چنان عاملی تعیین‌کننده و فعال در شبکه قدرت در نظر گرفته و از دیگر سو بر مبنای خاستگاه سیاسی مفهوم مشارکت، جدال دائمی میان مردم و نهاد قدرت را آشکار ساخته و حوزه مشارکت را نه صرفاً کالبد فضا (ویژگی‌های عینی) که تاریخ و سیاست (ویژگی‌های ذهنی) فضا در نظر می‌گیرد. الگوی مذکور مشارکت را به سه نوع مردم و نهاد قدرت برای تغییر فضا، نهاد قدرت و فضا برای تغییر مردم و در نهایت مشارکت مردم و فضا برای تغییر نهاد قدرت تقسیم می‌کند. بر این اساس، شدت و کیفیت مشارکت دو کنشگر برای چیرگی بر کنشگر سوم را مورد توجه قرار داده و تنها مشارکت مردم و فضا برای تغییر نهاد قدرت را به‌عنوان مشارکت حقیقی می‌پذیرد؛ مشارکتی سیاسی که لاجرم منجر به تغییر تاریخ و شکستن پیوستار رنج می‌شود و وجوه ذهنی فضا و نیز مردم را برای همیشه تغییر می‌دهد.

نتیجه

بر اساس نظریه تولید فضای لوفور می‌توان نتیجه گرفت که فضای کلان‌شهر تهران حاصل سه فضا شامل تولید مادی (روابط مادی و فعالیت‌های روزمره)، تولید دانش (در قالب ایدئولوژی، دانش و فناوری اطلاعات و فضای کنشی میان تصمیم‌گیران و خط‌دهندگان سیاسی و نخبگان جامعه) و تولید معنا (که همان

خواهد داد؛ بنابراین مال‌های متوسط برندمحور در شرایط تحریم بیش از سایر اشکال مراکز خرید دچار فروپاشی خواهند شد؛ چراکه مراکز خرید کوچک‌مقیاس برندمحور به واسطه ثروتمندتر شدن طبقه کوچکی از اغنیا در شرایط بحران اقتصادی، بازار خود را خواهند داشت و مگامال‌ها نیز به واسطه هایپرمارکت‌ها و بخش‌های فرهنگی‌شان تا مدتی دوام خود را تضمین خواهند کرد؛ اما مال‌های متوسط برندمحور که حول محور خرید منزلت‌محور طبقه متوسط شهری خود را تعریف کرده بودند، به سرعت از رونق خواهند افتاد. همچنین آن دسته از مراکز خرید که توسط مراکز دولتی و حکومتی ساخته شده‌اند نیز بیش از سایر مراکز در معرض افول خواهند بود.

منابع

- احمدی، سجاد (۱۳۹۸). تبیین فضای انتزاعی بر طرح تفصیلی شیراز. رساله دکتری با راهنمایی دکتر علی موحد، گروه آموزشی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه خوارزمی.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/9ff58090cca47fe97c9d317ae2c8a072>

- آخوندی، عباس (۱۳۹۹). شهرفروشی، بی‌توجهی به حکمروایی شهری. روزنامه شرق. دوشنبه ۲۵ اسفند ۱۳۹۹. شماره ۳۹۶۳.

<https://www.sharghline.ir/newspaper/content/main/279832/>

- اطهری، کمال (۱۳۹۰). بررسی آراء هنری لوفور: حق به شهر. گزارش نشست گروه جامعه‌شناسی شهر و مطالعات منطقه‌ای.

<http://www.isa.org.ir>

- اطهری کمال (۱۳۹۴) شهری شدن رانت در ایران.

www.fanni.info/

- پیران، پرویز (۱۳۹۴). حق مشخص به شهر مشخص، نشریه معماری و شهرسازی هفت‌شهر، دوره ۴. شماره ۵۰-۴۹. صفحات ۵۱-۸.

http://www.haftshahrjournal.ir/article_20425.html

منطقه ۲۲ قرار دارد؛ این در حالی است که در مناطق ۷ تا ۱۲ و ۱۴ تا ۱۸ تعداد مراکز تجاری قابل‌مقایسه با مناطق شمال و غرب تهران نیست و این روند نشان‌دهنده توزیع مال‌ها به بدترین شکل در مناطق شمال و غرب تهران است. چنانچه به نظر می‌آید در احداث این مراکز تجاری، فواصل و نزدیکی و دوری آن‌ها از یکدیگر و محل استقرارشان تابع منطق مشخصی نیست. برخی از مجتمع‌های تجاری در خیابان‌های باریک و برخی در کنار بزرگراه‌ها ساخته شده‌اند. در برخی از محله‌ها و خیابان‌های نسبتاً کم‌عرض تعداد معناداری مراکز تجاری در جوار هم ساخته شده یا در حال ساخت است؛ بدون اینکه هیچ‌گونه توجیه اجتماعی اقتصادی داشته باشند. تمرکز این مراکز بدون برنامه‌ریزی در کنار یکدیگر باعث به وجود آمدن رقابت‌های گاه ناعادلانه بین مجتمع‌های تجاری مدرن‌تر و مراکز خرید قدیمی‌تر و یا کوچک‌تر می‌شود که به دلیل عدم امکان رقابت، منجر به ضرر و زیان و حتی ورشکستگی مغازه‌داران و یا صاحبان مجتمع‌های تجاری قدیمی‌تر می‌شود. فرایندی که در نهایت پدیده «مرگ مال‌ها» که امروزه اصطلاح بسیار پرتکراری در توسعه این مراکز تجاری است. هرچند که به نظر می‌آید که دلیل از کارافتادگی و مرگ مجتمع‌های تجاری در غرب و در ایران متفاوت باشد. اگر در غرب یکی از مهم‌ترین دلایل مرگ مال‌ها تغییر ذائقه و نیازهای مردم باشد، در ایران عدم برنامه‌ریزی صحیح و آینده‌نگری برای مجتمع‌های تجاری به مرگ زودرس یا حتی مرده به دنیا آمدن این مراکز منجر می‌شود.

ارزیابی‌ها و گزارش‌های کارشناسان در رابطه با مرگ مال‌ها نشان می‌دهد، همان‌طور که ظهور اشکال جدید مراکز خرید در تهران، منجر به مرگ سریع مراکز خرید قدیمی‌تر شد؛ برای مثال، متروکه شدن و تغییر کاربری‌های مرکز خرید تندیس در میدان تجریش؛ این اتفاق برای بسیاری از مال‌های جدیدالتأسیس نیز رخ

- جاودانی، علی؛ حسین پروین (۱۳۹۱). مشارکت فضا و مردم یا اتصال امر سیاسی و فضای شهری) نمونه موردی: محله بابالوزیر و میدان التحریر قاهره، (۱۳۹۱)، باغ نظر. شماره ۲۴. سال دوازدهم. صفحه ۱۲۴-۱۰۹.
http://www.bagh-sj.com/article_11094.html
- حبیبی، سید محسن (۱۳۹۸). شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر با تأکید بر دوره زمانی ۱۳۸۳-۱۳۵۷، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی. چاپ پنجم. تعداد صفحه ۳۸۴.
<https://www.gisoom.com/book/1377449/1383-135/>
- سالاری، محمد (۱۳۹۸). بازنگری طرح تفصیلی و حق بر شهر، روزنامه دنیای اقتصاد. شماره خبر: ۳۵۴۰۷۳۵.
<https://www.donya-e-eqtasad.com/a/tiny/news-3540735>
- صداقت، پرویز (۱۳۹۶). حق به شهر، به‌مثابه دال فراگیر، نقد اقتصاد سیاسی. صفحات ۷-۱.
<https://pecritique.com/2017/07/29/>
- ضوابط و مقررات طرح تفصیلی شهر تهران (۱۳۹۱). معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران، اداره کل شهرسازی و طرح‌های شهری.
<https://tka-eng.com/wp-content/uploads/2016/05/detailed-design.pdf>
- غمامی، مجید (۱۳۹۲). بررسی وضعیت شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران معاصر، انتشارات افروند. چاپ اول. تعداد صفحات ۲۳۶.
<https://www.gisoom.com/book/1955245/>
- قادری، محمد (۱۳۹۶). پایین‌بودن سهم مالیات عامل اصلی تراکم‌فروشی و تغییر کاربری در تهران، عیار آنلاین، ۳۰ مرداد ۱۳۹۶.
<https://ayaronline.ir/۲۴۵۲۷۵/۰۵/۱۳۹۶.html>
- کرسول، جان (۱۳۹۶). پویای کیفی و طرح پژوهش، انتخاب از میان پنج رویکرد روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، قوم‌نگاری و مطالعه موردی، ترجمه حسن‌دانایی‌فرد و حسین کاظمی، انتشارات صفار. ویرایش سوم. تعداد صفحات ۳۲۰.
<https://www.gisoom.com/book/11345025/>
- مارشال، کاترین و راسمن ب. گرچن (۱۳۹۰). روش تحقیق کیفی، ترجمه علی پارساییان و محمد اعرابی. تهران. دفتر پژوهش‌های فرهنگی. تعداد صفحات ۲۴۲.
<https://www.gisoom.com/book/1743460/>
- مدنی‌پور، علی (۱۳۸۱). تهران ظهور یک کلان‌شهر. ترجمه حمید زرآزوند. تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری. چاپ اول. تعداد صفحات ۳۸۴.
<https://www.gisoom.com/book/1229648/>
- وزارت راه و شهرسازی (۱۳۹۴). ویژه‌نامه جامعه‌شناسی راه ابریشم، مدیر مسئول و سردبیر: سید قاسم بی‌نیاز، شماره ۲. مرداد و شهریور. تعداد صفحات ۶۸.
<http://news.mrud.ir/download?f=2015/11/03/0/18749.pdf&ts=1446647227000>
- هاروی، دیوید و اندی مری فیلد (۱۳۹۱). حق به شهر: ریشه‌های شهری بحران‌های مالی، ترجمه خسرو کلانتری، تهران. انتشارات مهر ویستا. چاپ اول. تعداد صفحات ۱۱۲.
<https://www.gisoom.com/book/1881770/>

References:

- Brenner, Neil & Marcuse, Peter & Mayer, Margit (2011). *Cities For People, Not For Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. Routledge.
<https://www.routledge.com/Cities-for-People-Not-for-Profit-Critical-Urban-Theory-and-the-Right-to/Brenner-Marcuse-Mayer/p/book/9780415601788>
- Butler, Chris (2005). Reading the production of suburbia in post-war australia. *Law text culture*, Vol. 9, PP.12-33. Available at ssrn.
<https://ro.uow.edu.au/lc/vol9/iss1/2/>
- De Certeau, M. (2006). *The practice of everyday life*. Berkley: university of california press.
https://monoskop.org/images/2/2a/De_Certeau_Michel_The_Practice_of_Everyday_Life.pdf
- Fenster, T (2005). Identity issues and local governance: women's everyday life in the city. *Social identities*. 11:1, PP. 23-39.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13504630500100472>

- Merrifield, Andy (2002). *Metromarxism*, London: Routledge.
<https://www.routledge.com/Metromarxism-A-Marxist-Tale-of-the-City/Merrifield/p/book/9780415933490>
- Purcell, Mark (2002). Excavating Lefebvre: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant, *GeoJournal*, Vol.58.No.2-3.PP.99-108.
<https://link.springer.com/article/10.1023/B:GEJO.0000010829.62237.8f>
- Purcell, Mark (2014). Possible Worlds: Henri Lefebvre And The Right To The City.” *Journal Of Urban Affairs* 36.1: 141-154.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1111/juaf.12034>
- Smith, Neil (1996). *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, New York: Routledge.
<https://www.routledge.com/The-New-Urban-Frontier-Gentrification-and-the-Revanchist-City/Smith/p/book/9780415132558>
- Zieleniec, Andrzej (2007). *Space and social theory*, london: sage publications.
<https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/space-and-social-theory/book226343>
- Gottdiener, Mark (1993). A Marx for our time: Henri Lefebvre and the production of space, *sociological theory*, Vol. 11, No. 1, PP. 129-134.
<https://www.jstor.org/stable/201984?seq=1>
- Harvey, David (1989). From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska annaler. Series b, human geography*, 71(1), 3-17. Doi: 10.2307/490503.
<https://www.jstor.org/stable/490503>
- Harvey, David (2012). *Rebel cities: from the right to the city to the urban revolution*, publications Verso, PP. 219.
<https://www.amazon.com/Rebel-Cities-Right-Urban-Revolution/dp/1781680744>
- Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*, Translated by David Nicholson. Smith, Oxford, Black well, Oxford and Cambridge.
<https://www.wiley.com/en-us/The+Production+of+Space-p-9780631181774>
- Lefebvre, Henri (2009). *State, space, world: Selected essays* (N. Brenner & S. Elden, Eds; G. Moore, N. Brenner, & S. Elden, Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
<https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctttsrv7>
- Lefebvre, Henri., (2003). *The urban revolution*. (R.Bononno, Trans) University of minnesota Press.
<https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctt5vkbkv>
- Macleod, Gordon & Jones, Martin (2011). Renewing urban politics. *Urban studies*, 48 (12): 2443-2472.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0042098011415717?journalCode=usja>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی